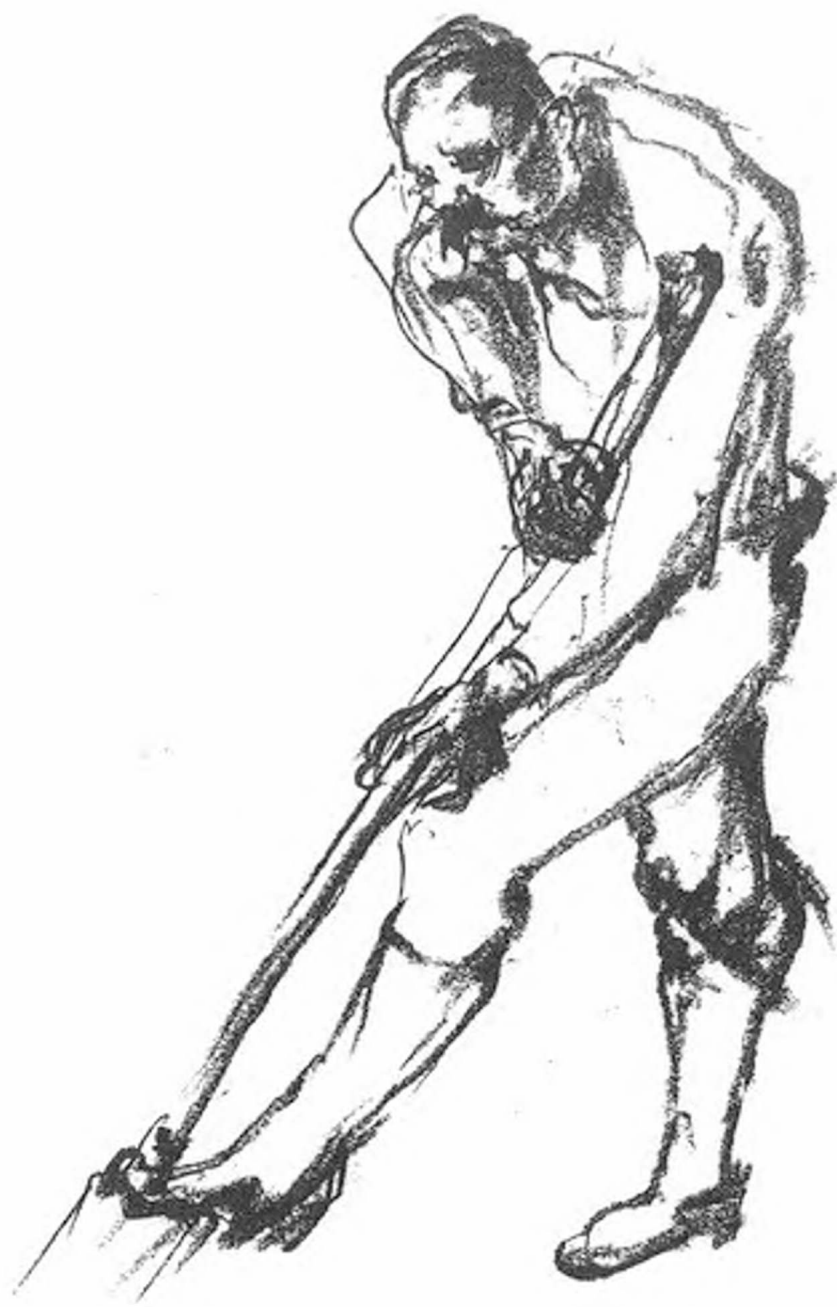

MÚZEUMI KURÍR

Hollo' L.

Címlapképünk: Holló László: Ásás, Szénrajz.

Ez a számunk a városi önkormányzat támogatásával jelent meg.

(VI. kötet 6. szám)

ISSN 0133-9257
MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbárátok Köre körlevele

Megjelenik évente két számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos

Ajánlott rövidítés, hivatkozási forma:

Szerkesztőbizottság: Bán Imre, Gazda László, Ujváry Zoltán

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation
in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published two times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous

The table of content and indexes in English and Hungarian are attached
to each volume (i. e. tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Museum, Déri Squer 1.

Debrecen, 1991

KÜLÖNLEGES DEBRECENI DÍSZEDÉNYEK

P. SZALAY EMÓKE

A debreceni fazekasok ismert munkái között fennmaradtak olyan kisebb edények, amelyeknek egy-egy példányát ismerjük. Az alábbiakban ezeket mutatjuk be remélve, hátha az ismert darabok mellett felbukkannak ismeretlenek is, így bővítve a nagyhírű debreceni fazekasok emlékanyagát.

Elsőként egy mindennapi használati edényt, egy tejesköcsögöt ismertetek. Jelenleg ez az egyetlen köcsög, amely hitelesen debreceni készítmény. Az 1836-ban készült hagyományos köcsögformát követő edény szája karimás, füle ebből indul ki és hosszan ívelve kapcsolódik az edénytesthez. Ragyogó vörös mázán színes írókás díszítmény látható (1. fotó). Feltételezhetően nem mindennapi használati darab lehetett, amit a gazdag díszítmény mellett az is megerősít, hogy évszámmal látták el. Az ismert debreceni karélyos levelek és virágok koszorúban ölelik át az edény hasát, alul hullámvonalak, a szájeremen szintén hullámvonal, a nyakán elhelyezett felirat alatt íves díszítmény.¹

Debrecenből egy különleges formájú komaszilkét ismerünk. A világos mázas edény három gömblábcskán áll, lapos fenekű, oldala öblösödő, majd függőlegesen fut a vízszintesen kihajló szájeremhez. Díszítése karcolt, írókázott, alul egyszerű levélkoszorú felett az 1830-as évekbeli nagy szilkére emlékeztető fogazott karélyos díszítés, az egyes ívek bel-

1. kép

2. kép

sejében virágok. A fül vízintesen álló lapos lemezszerű, kagylóalakú.² Elképzelhető, hogy a kőedény tejeslábasok mintájára készült (2. fotó).

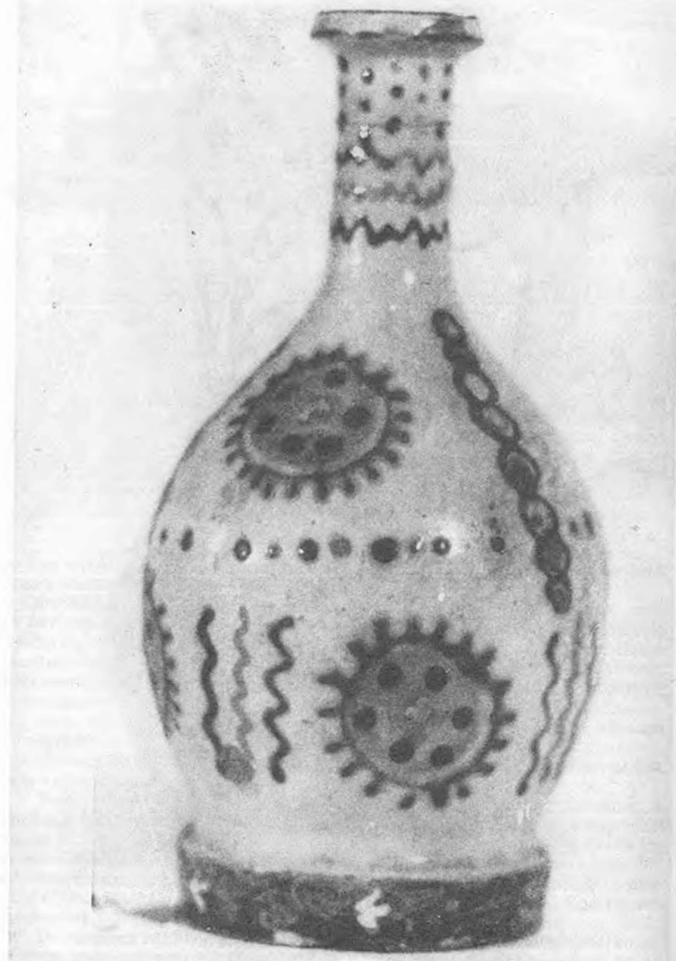
Debrecenből jelenleg két bokályt ismerünk. A korábbi az 1840-es években készültet (3. fotó). Formailag meg sem közelíti más központok edényeit. A keskeny talpból induló kancsó alig öblösödik, majd egészen lentől fokozatosan szűkülő oldala az edényttest közepénél már eléri a vállat, amely egyenesen folytatódik a hosszú nyakban, szája kissé kihajlik. Füle nem a szokásos szalagfűl, hanem sodrott. Formája mindenképpen kiforrotlanságot mutat. Díszítéséből, bár gazdag, ugyancsak érezhetjük. A hasa és a nyaka külön-külön díszített. Az egyes díszítőelemek szervesen kerültek egymás mellé.³ A következő debreceni bokály csaknem egy fél évszázaddal későbből való. Alja erősen behűzött, nyaka túl széles, így szája nagyobb átmérőjű a talpánál, ami arányait elrontja. Függőleges sávokban találjuk rajta a díszítést, külön az öblén, nyakán, szája peremén.⁴

Debrecenben a kupakészítés levéltári adatai már a XVII. századra visszanyúlnak. A fazekasoknak ekkor meghatározott számba kellett készíteniük a város csapszékei számára.⁵ A jelenleg ismert darab valószínűleg a XVIII. századból maradt fenn. Eredetileg keresztelőkancsóként tartották számon.⁶ A vörösmázás, írókás díszítésű darab, különálló kúpos talprésszel ellátott, oldala kis öblösödés után enyhén behajlik. Hegyes szöglet bezáró füllel ellátott. Díszítése vörösbarna alapon színes írókás tulipánok, amelyek függőlegesen emelkednek.

Debrecenben 1832-ben készítette Kosik Istváknját, amely tipikus üvegformát követ. Díszítése olyan sajátosságokat mutat, amelyek alapján, bár nevét nem jegyezte fel, bátran köthetjük hozzá (4. fotó). Karcolt és írókás díszítését virágvázából kiemelkedő virágos ágak felett madár alkotja.⁷

3. kép

4. kép

A másik debreceni palack korong alakú talpból kiinduló öblösödő, majd szűkülő edény karsú, kihajló szájpereccel ellátott nyakkal. A világosmázás edény díszítése alapján a XIX. század első harmadában készülhetett, tehát egykorú lehet az előbbivel.⁸

JEGYZETEK

1. Déri Múzeum leltári száma: Sz. 1906. 614. Közölte P. Szalay Emőke. Népi kerámia. Vezető a Déri Múzeum kiállításihoz. Debrecen, 1978. 263. 11. kép.
2. Déri Múzeum leltári száma: Sz. 1909. 369.
3. Déri Múzeum leltári száma: V. 1913. 106.
4. Kresz Mária: A néprajzi gyűjtemény 1966. évi gyarapodása. Kerámia. Néprajzi Értesítő, 1967. 306. 35. ábra.
5. Zoltai Lajos: A város háttartása a főfűrészi számadások tükrében. Budapest, 1905. 108.
6. Közölte Takács Béla: A népi kerámia emlékei a tisztult református egyházakban. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977. (Szerk.: Mody György és Durkó Mátyás közreműködésével Dankó Imre. Debrecen, 1978.) 325. 13. kép.
7. P. Szalay Emőke: Két debreceni fazekasműhely a XIX. század elejéről. Múzeumi Kurír, IV. 2. 1980. 38–39.
8. Déri Múzeum leltári száma: SZ. 1908. 198

HOLLÓ LÁSZLÓRÓL SZÓLÓ KIADVÁNYOK AZ ALFÖLDI NYOMDÁBAN

DANKÓ IMRE

Idők folyamán szoros, meleg, baráti kapcsolat alakult ki Debrecen nagy festője és a város ősi nyomdája, az Alföldi Nyomda között. Ez a kapcsolat különösen akkor teljesedett ki, amikor, 1965-ben, *Benkő István* lett a nyomda igazgatója. Benkő István igen jó érzékel arra törekedett, hogy állami, tehát központi irányítású nyomdáját és ezen belül saját tevékenységét is összhangba hozza a helyi érdekekkel, hogy beilleszkedjen a debreceni, de a város határainál jóval nagyobb területekre kiható, sokoldalú kulturális életébe. Úgy érezte, hogy munkájával elsősorban ennek a közösségnek az igényeit kell kielégítenie, hogy a város és a megye támogató rokonszenvét elnyerje, és az általa kezdeményezett újfajta üzemi gazdasági-, társadalmi- és kulturális fejlődést ezzel is elősegítse, megalapozza. Korántsem holmi provinciális célok és módszerek, legkevésbé szemlélet vezette a helyi kulturális, tudományos és művészeti élet erőteljes támogatásában. Éppen ellenkezőleg, a tényleges értékes helyi munkálatokat, alkotásokat, alkotó egyéniségeket igyekezett minél nagyobb publicitáshoz juttatni, minél szélesebb körben megismertetni. Ez a támogatás elsősorban színvonalas kiadványok önköltséges, vagy éppen társadalmi munkában való elkészítésében mutatkozott meg. Így, ilyen szempontok alapján jutott el *Holló Lászlóhoz*, akit aztán haláláig atyai barátjaként tisztelt.

Holló Lászlónak korábban is készítették kisebb-nagyobb kiállításaihoz meghívókat, katalógusokat a Városi, illetve az Alföldi Nyomdában. Ezek egyike-másika fekete-fehér fotókat is közölt, a kiállítások anyagából, de zsinást a lehető legtrikább esetben. A művészi, színes reprodukciókkal díszített meghívók, kiállítási katalógusok ideje az ofszettechnika bevezetésével jött el, 1966–67-ben. 1968-ban az ofszet-rotációs eljárást is bevezették, ami természetesen azzal járt együtt, hogy a korábbi nyomógépparkot kicserélték többszínnyomó automata gépekre. Az ofszettechnika elterjedésének, széleskörű alkalmazásának kimagasló nyomdászati eredménye volt, hogy 1972-ben, mintegy fél éven át, a Hajdú-Bihari Napló színesben jelent meg. Az egyes számokban egyenesen kipróbálva az ofszet többszínnyomó automata nyomógépek teljesítőképességét. Nem véletlen, hogy ezekben a „kipróbálásokban” nagy szerep jutott Holló László színgazdag képeinek.

A sok Holló László kiállítási meghívó és katalógus közül mindössze hatot említünk meg. Még fekete-fehérben jelent meg *Kádár Zoltán és Mody György* bevezetőjével a *Holló László Kossuth-díjas festőművész kiállítása*, 1956. című kiállítási katalógus. A katalógust jóval a kiállítás után, csak 1959-ben tudták elkészíteni.

Még fekete-fehér technológiával készült az úgynevezett Julow-féle Holló-katalógus is. Ez a katalógus *Julow Viktor* bevezetőjével, *Holló László Kossuth-díjas festőművész gyűjteményes kiállítása*, 1961. március 19. – április 16. *Déri Múzeum* címmel jelent meg, még 1960-ban.

Itt, az Alföldi Nyomdában készült a kiállítási katalógus Holló László Ernst Múzeumbeli kiállításához is, 1967-ben. A katalógushoz *Koczog Ákos* írt előszót; a katalógus címe ez volt: *Holló László retrospektív kiállítása*, 1967. *Ernst Múzeum, Budapest*. Debrecen, 1967. Az Ernst Múzeum kiállítása nemcsak a kiállított képekben hozott nagy sikert, elismerést, hanem az időre elkészült, gondosan tipografizált, igen magas színvonalon kivitelezett kiállítási katalógusért is. Ez a katalógus már több színes képet tartalmazott és ofszettechnikával készült.

A következő kiállítási meghívó-katalógushoz *Mody György* írta az előszót. A rendkívül jól tipografizált, egy színes képet is tartalmazó kiadvány címe így szólt: *Meghívó Holló László Kossuth-díjas érdemes művész történelmi képeinek kiállítására*, 1970. szeptember 13–27. *Déri Múzeum, Debrecen*, 1970.

A debreceni Déri Múzeum és az Agrártudományi Egyetem meghívja Önt Holló László Kossuth-díjas festőművész virágcsendelei kiállításának megnyitójára 1974. augusztus 18-án 11 órára, az Agrártudományi Egyetem aulájába feliratozású leporolló meghívó 40 olaj virágcsendelei címét, méreteit, készítéseik évét tüntette fel. A három egymásba hajló lapú leporolló címlapján az egyik virágcsendelei színes repográfia volt látható, a mester magnagytított aláírásával: Holló L. Az ezen a kiállításon bemutatott festmények közül több az egyik, még 1972-ben kiadott *Ej-haj, Gyöngyvirág...* című bibliofil kiadványban is szerepelt.

Végezre egy szerényebb, de tartalmát tekintve fontos, sajátosan illusztrált meghívó említünk. Ez a meghívó a *Holló László Emlékház* megnyitására készült 1978-ban (március 6-án). A fekvő, kislalomb alakú, négyoldalas meghívó címdalán Holló László barna krétarajza – két rossz ló húzta szekér, a hajtóval, maga a szekér nem látszik – látható igen finom, a krétarajzok hamvasságát is érzékelhető kivitelben. Ehhez a meghívóhoz kapcsolva emlékezünk meg a Déri Múzeum Holló László emlékházat ismertető kiadványáról, kiállítási vezetőjéről (*Holló László*-emlékház. Az emlékkiállítás rendezte, a forgatókönyvet és a vezetőt írta: *Sz. Kürti Katalin*). Az A/5-ös formátumú füzetet (évszám feltüntetése nélkül) az Alföldi Nyomda készítette; tipografizálta Molnár László, a fotók F. Molnár Erzsébetől és Vencsellé Istvántól származtak, a felelős kiadó Dankó Imre volt. A füzet 32 lapos volt és 13 p. szöveg után 18 egész oldalas fekete-fehér illusztrációt, részben dokumentumanyagot tartalmazott. A gondos tipográfia ellenére ez a kiadvány nem tartozik nyomdánk kiváló termékei közé, két okból sem. Először is azért nem, mert a fotóanyag gyöngösége miatt a reprodukciók – különösen a dokumentumfelvételek – rosszul sikerültek, bizonytalan körvonalúak, szürkék lettek. A „szürkéséget” csak fokozta a színes nyomatok hiánya. A másik ok pedig az volt, hogy a kézirat nem volt jól előkészítve. A kiállított képanyag jegyzékét például utólag voltunk kénytelenek kinyomni és egyenként berakni a visszatartott füzetekbe. Mindenesetre ez volt az az első kiadvány, ami Holló László életéről gazdagon illusztrált ismertetőt nyújtott, amely gondosan leírta a Holló Emlékházat, a benne rendezett emlékkiállítást szobáról szobára vonva ismertette. Ezáltal az alapja lett minden további Holló-kiállítási forgatókönyvnek, kiállítási vezetőnek, bizonyos mértékben az ouvrekatolusnak is.

Bármily fontosak voltak is az Alföldi Nyomda Holló-meghívói, katalógusai, falragaszai tipográfiai szempontból, sokkal jelentősebbek voltak a Holló László művészetéről szó-

ló könyvek, könyvszerű kiadványok. Ezek közül elsőnek a *Tóth Ervin* írta *Holló László rajzai és akvarelljei* című nagyalakú (35 × 28,5 cm) albumot említjük. A könyv 1969-ben jelent meg és 35 lap szöveget és katalógust, továbbá 68 rajz-akvarell-lapot és 6 lap irodalomjegyzéket, kiállítási lajstromot tartalmazott. A kolofonban ezt olvashatjuk: „Készült 1969-ben a debreceni Alföldi Nyomdában ofszet eljárással R0/62-es rotációs ofszetgépen, ezer számozott példányban.” A pompás kötethez *Benkő István* írt előszót. A burkoló, kötéster és tipográfia *Molnár László* munkája volt. A hatalmas kötet meglepetésének érdekessége az volt, hogy anyagát Holló László díjtalanul bocsátotta a vállalkozás rendelkezésére, hogy Tóth Ervin is felajánlotta tanulmányát és hogy az Alföldi Nyomda is ingyenesen végezte az előállítási munkákat és az egész könyvet az akkor szabadságáért küzdő vietnami népek ajándékozták. A könyv elején olvashatók a *Vietnami Demokratikus Köztársaság* nagykövetségének köszönetét és a *Vietnami Demokratikus Köztársaság* budapesti Nagykövetsége őszinte köszönetét és nagybecsűlését fejezi ki mindazoknak, akik e könyv megalkotásában részt vállaltak, s a mű teljes értékét a szabadságáért és függetlenségért harcoló vietnami nép megsegítésére felajánlották. Így elsősorban a nagyműtű debreceni Alföldi Nyomda dolgozói és vezetői: Benkő István, továbbá Holló László Kossuth-díjas festőművésznek, s a mű főírójának Dr. Tóth Ervin műtörténésznek. Hoang Luong, a Vietnami Demokratikus Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövete.” Nyomdai szempontból ezzel a kötettel kapcsolatban azt kell megemlítenünk, hogy a különböző időkben származó 68 rajzot, főleg azonban az akvarell a rendkívüli színesség, színgazdagság jellemezte és hogy ezt a színgazdagságot az ofszettechnika igen magas színvonalon – mintegy minden lehetőséget kipróbálva – adta vissza.

A már említett *Ej-haj, Gyöngyvirág...* című bibliofil kötetet az Alföldi Nyomda 1972-ben, az akkori virágkarneválra készítette, a *Déri Múzeum Barát* Körét kezeli a kiadványok (sorozatszerkesztő Dr. Mody György, felelős kiadó Dr. Dankó Imre) volt. „A kiadvány 1000 példányban készült, ebből 100 számozva. Megjelent a Debreceni Virágkarnevál Szervező Bizottsága és az Alföldi Nyomda támogatásával” – mondja a kolofon. A régen könyvritkasággá vált kötet igen gazdag tartalmú volt: Holló László Kossuth-díjas festőművész húsz virágcsendelei, Papp János gyűjtéséből húsz népdal (kottákkal) volt a tartalma. Újváry Zoltán egyik nagyszerű, rajzokkal gazdagon illusztrált tanulmányával zárult a kötet. A reprodukciókat Szabó János, a rajzokat (Újváry Zoltán tanulmányához) Szabó László készítette. A könyv A/5-ös formátumban, 20 × 14,5 cm-es nagyságban jelent meg. A kiadvány érdekessége volt, hogy vele egyidőben, a benne közölt húsz virágcsendelei közül tízet levelezőlap nagyságban, tasakoltan külön is megjelentettünk, 1000 példányban. Ez a „virágcsendelei-tasak” is hamarosan elfogyott és ma már az *Ej-haj, Gyöngyvirág*-gal együtt hozzáférhetetlen könyvtárakban. Egyébként ez a kiadvány is az ofszettechnika diadala volt, a reprodukciók igen jól színezésével, az eredeti festmények plaszticitását is híven érzékeltetve jelentek meg.

Kiss Zoltán tanulmánya Holló László mitologikus és biblikus képeiről először a Déri Múzeum Évkönyvében (1972) jelent meg. Majd onnan kivéve, újrapijánázva, 28 (közülük egy színes) többnyire egészoldalas illusztrációval, a *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* (sorozatszerkesztő: Dankó Imre) 24. számaként jelent meg, 1975-ben. A nagyszerű tanulmány külön értéke volt, hogy *Jegyzék*-et közölt Holló László mitologikus és biblikus témájú olajfestményeiről, freskóiról, freskóterveiről, színes ablaküveg-terveiről, akvarelljeiről és rajzairól, a tulajdonosok, sőt a munkák „lelőhelyeinek” feltüntetésével, összesen 65 tételben. A kiadvány könyvészeti adatai a következők: 36 p., B/5-ös formátumú, 74.1303.66-11-1 Alföldi Nyomda, Debrecen. A tanulmány nagy értéke, hogy az első lépéseket tette meg az elkészítendő Holló László-ouvrekatolus felé.

A *Szállj el, fecskemadár...* című kötet ugyancsak bibliofil kiadványunk volt. Teljes címe a következő volt: Szállj el, fecskemadár, Gömöri népballadák. Holló László illusztrációival. A balladákat gyűjtötte és a bevezetőt írta *Újváry Zoltán*. A kiadvány az Alföldi

Nyomda úgynevezett „szürke” bibliofil kiadványsorozatában jelent meg, 1977-ben, 20 × 28,5 cm-es nagyságban, 80 p. terjedelemben. A tipográfia Molnár László munkája volt. A kiadvány elkészítésénél sajátos, kezdeményezés-számba menő próbálkozás, tapasztalatserzés is érvényesült. Ugyanis, ahogy a kolofon is mondta: „Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem, Budapest”. Az Alföldi Nyomda akkor igyekezett a fényszedést bevezetni és az első fényszedési tapasztalatait a Nyomdaipari Fényszedő Üzemről szerezte. Különben a nyomás, kötés stb. munkáját aztán az Alföldi Nyomda végezte. A kiadvány felolvasó kiadója dr. Szabadfalvi József volt, jelezve, hogy a kiadvány megjelenését a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumigazgatóság is közreműködött, nem is szólva arról, hogy a balladák gyűjtő *Újváry Zoltán* gömöri (Hét község) származású. A legmagasabb bibliofil igényeket is kielégítő kiadvány a balladák előtt tartalmazta *Újváry Zoltán* tanulmányát Holló László népballada illusztrációiról. A kötet 17 tusrájzot tartalmazott. A tusrájzok eredeti nagysága 28 × 20,5 cm volt. Itt kicsinyítve, 14,5 × 10,5 cm-es nagyságban, fekvő téglalapokként kerültek közlésre. A tusrájzok közlésének érdekessége volt az is, hogy minden rajz alatt finom, borsószöldes színű alányomat találhatók. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a Holló László kiadványunk is gyorsan könyvritkasággá vált, újbóli kiadása szükséges volna.

Utolsóként *Koczogh Ákos* nagy monográfiáját mutatjuk be. A *Holló László* címet viselő, 31,5 × 23,5 cm-es nagyságban, 90 p.-val, valamint benne 24 egészoldalas színes képpel kiadott munka 1987-ben jelent meg: „Megjelent a Hajdú-Bihar Megyei Tanács, a debreceni Városi Tanács, a Kiskunfélegyházi Városi Tanács és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének közreműködésével.” Lektorálta *Tóth Endre*. A színes felvételeket *Hapák József* készítette. A művészről a (színes) fénykép *Vencsellai István* felvétele. A burkoló és tipográfia *Molnár László* munkája. Nyomdánk a kiadvánnyal kapcsolatosan minden tipográfiai adatot közölt a kolofonban, hangsúlyozva ezzel is a könyv magas színvonalon történt megjelentetését, a kiadvány bibliofil jellegét és mindezeket túl érzékelteni kívánta a hozzáállás nagyságát, az üzem kötődését Holló Lászlóhoz, Holló László művészetéhez. A teljes kolofon így hangzik: „A kötet a Papírpipari Vállalat Szolnoki Papírgyárnak Hungaroart B/1 135 g-os műnyomó papírjából készült. A színyomáshoz a Budacolor Festékgépjármű TS1 festéksorozata került felhasználásra. ISBN 963 471 489 7. Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda. Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató. Készült Debrecenben, 1987-ben. A megrendelés törzsszáma: 2233.66-19-2.”

Végezetre az Alföldi Nyomda egyik igen népszerű, Holló László művészetét széles körben ismertető Holló-kiadványára térünk ki. Az Alföldi Nyomda 1987-re úgynevezett Holló-naptárt adott ki, nemcsak a maga nevében, hanem több mutációval: számos más, az Alföldi Nyomdával üzleti-, vagy egyéb kapcsolatban álló vállalat, intézmény, szervezet részére is, összesen mintegy 3000 példányban. Ez a fali dísznaplótár (az *Alföldi Nyomda Hó-ló-naptára*) a naptári részen kívül 13 Holló-festményt tartalmazott, egyévesen 21,5 × 18 cm-es nagyságban. A kolofon szerint „Felelős kiadó: Benkő István vezérigazgató. A kiadványt tervezte: Molnár László. Fotó: Hapák József. 86.4612.66-8. Alföldi Nyomda Debrecen.” A naptár hátsó oldalán találjuk a közölt festmények katalógusát: Címnap: Dáliák, 1962.; Január: Eszetes esendélet, 1955.; Február: Hazatérők, 1943.; Március: A szent korona felajánlása, 1937.; Április: Lucernakaszálás idején, 1928.; Május: Téli napásztör, 1943.; Június: Feleségem, 1966.; Július: Menekülés Egyiptomba, 1928.; Augusztus: Tokaji vásár, 1929.; Szeptember: Onarckép, 1928.; Október: Krumpilvetők, 1925.; November: Szent Antal megkísértése, 1926.; December: Borsófejtő, 1951. Ahogy az a közölt katalógusból is kitűnik a naptár egy minden tekintetben teljes metszetet kívánt nyújtani Holló László művészetéről, például tárgyválasztás tekintetében is: közreadott az *onarcképek* közül is egyet, a *virágcsendelések* közül is kettőt, a különböző *paraszti munkafolyamatok* közül ötöt, a *mitológus-biblikus képek* közül hármat és a *történelmi tárgyúak* közül is egyet. Ez a válogatás nagyszerű antológiává állt össze Holló László művészetéről.

A fentiek során ismertetett, nyomdánkban készült hat meghívó-kiállítási katalógust és hat könyvet-kiadványt úgy válogattuk össze, hogy a velük kapcsolatban szükségszerűen említett személyiségek — szerzők, lektorok, tipográfusok, fotósok-grafikusok, szerkesztők, kiadók — beszédesen mutassák, igazolják azt a rendkívül erős kötődést, baráti viszonyt, ami Holló László és az Alföldi Nyomda között fennállt. Ugyanis a felsorolásunkban szereplő valamennyi érintett személy Tóth Ervin, Kádár Zoltán, Kiss Zoltán, Tóth Endre, Koczogh Ákos, Szabadfalvi József, Hapák József, Vencsellai István, Julow Viktor, Mody György, Szabó János, Szabó László, Papp János, Dankó Imre, de mindenekelőtt Újváry Zoltán, Molnár László és Benkő István) az Alföldi Nyomda „eszméi” dolgozója, munkatársa is volt. Hozzá tartoztak a Benkő István által beváltott azon szellemi bázishoz, amely nagymértékben hozzájárult az Alföldi Nyomda újszerű kibontakoztatásához, Debrecenhez való szorosabb és magasabb rendű kötődéséhez.

Végezetre arról sem szabad hallgatnunk, hogy a Holló László kiadványok megjelenítése szakmailag is sokat „hozott” az Alföldi Nyomda számára. A Holló-kiadványok közül nem egyet nívódíjban részesítettek, általában dicsérték a bennük megnyilatkozó magas színvonalú tipográfiai munkát, elismerték a nagyszerű színesnyomást. Mindez erőteljesen hozzájárult nyomdánk hírnevének emeléséhez.

MÚZEUM A VÁROS SZÉLÉN

(Néhány gondolat Holló László utóéletéről)

GAZDA LÁSZLÓ

A Munkácsy- és Kossuth-díjas festőművész, a „tócóskerti remete” születésének 100. évfordulójára megjelent kötetében az írta Koczogh Ákos a Tóócóskertéről, hogy „Itt már nem egy, de több kilométernyire sem találánál meg Holló László a maga világát...”¹

Emlékszem Holló László Tílmás-képeire. Koczogh Ákos albumában az Őszi szántás, az Emlékszememben az „Alföldi tanya” és a „Szántó ökrök” áll a legközelebb az említett sorozat műveivel. Ezek közül egynek különös varázsa fogta meg a szemem. Egy téli este törösen feketébe hajló naplemente utánja. A szekérményo a havas táj homályba vesző sötétjébe vezet, ahol csak sejlenek egy pusztuló tanya fény nélküli kontúrai...

Holló László toócóskerti házának ablakai mind a fény felé nyíltak, kerti vége bele nyílt a nagy pusztaságba.

Ha Laci bácsi ma körbenézne háza körül, biztosan meglepődne. Magasodó bérházakat látna, tömbjeik bizony nem egészen ember-leptékűek.

Koczogh Ákos joggal kételkedett hát abban, hogy megtalálna-e Holló László az Ő egykori világát. Azt már nem, bizonyonnan nem. Találna azonban helyén egy „soklakásba”, ma még nagyjából készülő szociális együttélésbe települt emberek.

En szinte hallom, ahogy a napon ülve félmeztelenül, kalapja alá bölc mosollyal azt mondaná: majd egyszer nemcsak együtt élnek, együtt is gondolkodnak. És akkor emberibb arcot ölt a megváltozott Tóócóskert.

Az utóbbi tízezeréves évben sokat tett Debrecen Holló László magyar és egyetemes művészetbe beépülő, s idővel minden bizonnyal a művészettörténetben is helyére kerülő életműve gondozása érdekében.

A Margit utcai Holló-házban, az egykori Hrabéczy villában a Mester halála után 2 évvel, 1978-ban nyílt meg a Holló László Emlékmúzeum, amely 1983-ig fogadta a látogatókat. 1983-ban a város tulajdonába került az egész épület, s így lehetővé vált annak teljes felújítása, s új állandó kiállításának megrendezése. Azóta az épület egésze szolgálja a Holló

László-i életmű bemutatását, és egy kiállító-teremben Hrabeczy Ernő művészetének emléket állító kiállítás is helyet kaphatott. A Városi Tanács és a Déri Múzeum Holló László művészete méltó gondozásának feltételeit együtt teremte meg. Ehhez jelentősen járult hozzá a művész özvegye, Maksa Olga, aki kiemelkedő értékű alkotásokkal és dokumentumokkal gazdagította tovább az emlékmúzeum anyagát. Az általa létrehozott Holló László-alapítvány ahhoz is hozzásegít az életmű gondozását, hogy annak értékeit gazdagító és méltató emberek, tehetséges alkotók és kritikusok munkáját ösztönözzék és elismerjék.

A Holló László-díjat megalapítása óta olyan életmű-gondozók és alkotók kapták, mint Koczogh Ákos (sajnos már csak özvegye vehette át), Tóth Ervin, Sz. Kürti Katalin, Bíró Katalin, Kapcsa János, Madarász Gyula, Fazekas István, Győrfi Lajos.

De térjünk vissza a Tócsba. A ház megújodott, kiállításai gazdagodtak. Kertjében emlékmű áll, Benedek György szobrászművész alkotása. A múzeum meghiúsult parkja fiatalodik, megújul. A kedves öreg fák mellett új telepítési növényzet, faragott kerítés, s számos, a helyhez méltó szép megoldás teszi, teheti valódi kulturális, művészeti és városképi szempontból egyaránt figyelemre méltó helyé a Holló László Emlékmúzeumot és környékét.

A lakótelep, a városszépítők, az ottani iskolák és mások is magukénak érzik a művészetnek és a környezetnek e szép szigetét a Tócskertenben. A Tócsnak itt-ott már nyoma sincs. Hogy mégis a régi kertek között emlegessük, s értékeit megőrizzük, s újra teremtsük, a debrecenieket, az új tócskerteteknek mulik. Őt, a Mestert idezem ritka önvallomásaiban egyikéből: „Forrásban, vajúdásban élünk, forr, rotyog az érc, amit majd valamikor — lehet, hogy nem is oly sok idő múlva — egyszerű formába önt az emberiség.”²

JEGYZET

1. Koczogh Ákos: Holló László (Debrecen, Alföldi Nyomda 1977. 8. o.)
2. Uo. 51. o.

IRODALOM

- Koczogh Ákos: Holló László (Debrecen, Alföldi Nyomda 1977.)
Holló László Emlékmúzeum. Vezető az állandó kiállításához (Debrecen, Piremon 1977.)

A KERTGAZDAI INTÉZMÉNY

(Az alsó-józsai szőlőskertek a 19. század első felében)

LÉVAI BÉLA

Józsai-Szentgyörgy a 18–19. században magánföldesúri tulajdonban levő szőlőskertekből (kertegekből) szerveződött újra településsé. A szőlőtelepítés az 1700-as évek utolsó harmadában kezdődött a Tócs keleti partján elterülő pusztán, az egykori tölgyerdők helyén. Az első szőlőskertek az alsó-józsai *Vénkert*, *Kiskert* és *Tuskóskert* voltak, az önálló községgé alakulás időpontja: 1872.

Előzmények. A 15–17. századi oklevelek szórványos adatai alapján arra következtetünk, hogy a helyi szőlőtermelésnek korábbi előzményei is voltak. Az 1400-as évek második felében *Szentgyörgy oppidum* (mezőváros), vámszedőhely, fontos kereskedelmi útméntén fekvő, országos vásáraitól is ismert település.¹ Az adott korban a mezővárossá válás legfontosabb gazdasági feltétele az árutermelés gyors fejlődése, a piacokon eladható árutermelés gyors fejlődése, a piacokon eladható áru fölösleg megjelenése volt. A legelter-

jedtebb mezőváros-fejlesztő mezőgazdasági ágak a nagyállattartás és a szőlőtermelés.² Szentgyörgyön mindkettő meglehetősen sok adatot nyújt.

A legegyszerűsebb adatot egy zálogszerveződésben találjuk, mely „Debrecen város tanácsa és Becsy Györgyné (Melith Erzsébet) között kötött” 1647-ben, alig fél évszázaddal azután, hogy a törökök oldalán harcoló krími tatárok felpereszelték, elpusztították Szentgyörgyöt. A tulajdonos, „öt esztendeje a város szabadosan való bírásába” adja Szentgyörgy nevű *puszta telekét*, minden ahhoz tartozó határaival, jövedelmeivel, hasznaival, úgymint szántóföldivel, kaszáló réttel, erdővel, *szőlőhegyeivel*, halasvizeivel, tavaival, malomhellyel, baromjárdó földvel.³

Ugyanabban az évben (1647-ben) zálogosította el Bedegi Nyáry Zsigmond is az őt illető szentgyörgyi birtokrészt. Ez utóbbi birtok a mai Józsa hagyományos belterületre: a Gönczy Pál, Felszabadulás, Kiserdő és Hatház utcáktól délre fekvő településrész, amely Nyáry Zsigmond leánya (Jósa Miklósné Nyáry Krisztina) révén leánynegyedként került a Jósa családhoz, majd örököseinek a tulajdonába. Ezen a területen a Melith soha nem birtokoltak. Az 1647-es szerződésben említett „szőlőhegyek” tehát semmiképpen sem lehettek azon a területen, amelyen 1770-tól kezdődően a józsai szőlőskertek kialakultak.

A szőlőt — az 1200-as évek óta — a telekhatárokon kívül, a földesúr, a jobbágyok, sőt a városi polgárok által is használatba vehető hegyes-dombos, erdős-bozotos helyeken telepítették. A munka gyakran irtást, tuskózást követelt.⁴ Szentgyörgyön szőlőtelepítésre alkalmas terület a Tócsától keletre fekvő erdők szélén található.

Ha az említett szerződésben a „puszta telek” kifejezés az elpusztult Szentgyörgy település helyét (a Klastrom-parton álló templom környékét) jelöli, akkor ebből arra következtethetünk, hogy a Melith-féle birtokrész a Nyáry–Jósa-féle birtokrész közvetlen szomszédságában, attól északkelet felé lehetett. A Zelemérről határos terület az Esterházyaké volt. A „puszta telek” helyét egy 1794-ben megrajzolt térképen „Falu hely” néven jelölik.⁵ A „kaszáló rét” bizonyára a Tócs széles völgye (a Laposnak is nevezett rét), az „erdők” a Kis-erdő (a Krajcáros kaputól északkeletre), ill. az Öreg tölgyes (ma védett terület a Csúcs nevű szőlőskerttől északra), a „szőlőhegyek” pedig azok a részben még ma is meglévő mohokhalmok, amelyek az erdő déli határán találhatók (a Krajcáros kapu és a kertészet környékén), ill. maga a *Szőlő-hegy*, esetleg a Medvés-aljtól keletre álló Dinnyés-halom. „Halasvizek, tavak” bizonyára a Tócs völgyében voltak, akárcsak az ősi „malomhely” (az Árpád-kori vízmalom helye a vízrekesztő gáttal a mai Gát utca környékén) és a „baromjárdó földek” azaz legelők is.

Feltehetően a mai *Szőlő-hegy utcától* északra emelkedő *Szőlő-hegy* nevét őrzi az a régi földrajzi név is, amelyet 1790-ben jegyeztek fel a zeleméri–szentgyörgyi határájárás során: „Husztonhedeik [határ] a szegeletől fordulván a *Szőlő-hegy* *Uttya* felén új határ... Negyven Kettődik a *Szőlő-hegy* *út* felén...”⁷ Ez a mai Medvésalji nyiladék vagy *Szőlő-hegyi út* környékén lehetett.

1460. április 5-én kelt rendeletében Mátyás király felmenti a szentgyörgyi népeket és jobbágycsapatokat a debreceni és böszörményi váms fizetés alól. Terményeiket, beleértve bizonyára a szőlőt is, vámtanesen árusíthatták a debreceni és böszörményi piacon és vásárokon. Két évvel később Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet utasítja debreceni vámsztízteit: a Várday István kalocsai érsek szentgyörgyi birtokán élő népeket, szántóvetőket és jobbágycsapatokat ne terheljék vámmal.⁸ 1464-ben Mátyás „megerősíti az anyja, Erzsébet által a szentgyörgyi lakosoknak adott azon kiváltságávelet, mely által ezek a debreceni váms fizetése alól felmentettek.”⁹

Józsai-Szentgyörgy történetében jelentős fordulópont volt a 1769. év: Németh Antalné (Erős Katalin) ekkor váltotta vissza Debrecenről a város által zálogjogon bírt „Jósa Szt. György” nevű birtokát.¹⁰ Szentgyörgy évszázadokon át a *kisvárdai uradalom* tartozéka volt, déli része leánynegyedként került Jósa Miklósnak és az unokájának, Jósa Borbálának (Erős Istvánnak) a tulajdonába.

1770-ben a Jósza-rész keleti felében, a löszpusztán, majd a homoki tölgyerdő helyén elkezdődött a szőlőtelepítés, melyet a következő szerződés megkötése előzött meg: „Mi, alább is megírtak, Nemes Szabolcs Vármegyében, Új Fejértől lakók: Tekintetes Nemes Németi Antal uram, annak hitese társa Erős Katalin praesentibus attestáljuk, hogy... Ts Ns Szabolcs Vármegyében Jósza Szt. György nevű örökös pusztánkon engedünk bizonyos subscribált, Nemes Debreczen városában lakos becsületes embereknek bizonyos számból álló nyilas szőlőknek való földeket...”¹¹

A szőlő beállítás (7 évig) a bérloknak (kertes gazdának) nem kellett tizedet (bördésmát) fizetniük, ellenben minden nyilas szőlő után „tízötöt fizetni 4 azaz négy garasokat öt esztendőig, a hatodik esztendő pedig szabad eszen...” A hetedik évtől egyetlen tartozásuk a bördésmá („tizedik része a mustnak”), minden más kötelezettség alól mentesek.

A szőlő a kertes gazdák személyes tulajdona: utódaik öröklék és el is adhatják kertiüket. A kertes gazdák belegegyezése nélkül azonban sem a földesúrnak, sem a fiának nincs joga visszaváltani a „szőlő örökséget”. Köteleességük viszont „minden impenditorok (akadályozók) ellen a nevezett gazdákat ezen örökségnek lehetséges bírodalmában és megmaradásában tulajdon költségivel és fáradságával mindenképpen befizetni (megvédeni).”

Ha valamelyik bérlo elhanyagolja a szőlőt, vagy szőlő helyett mást akar termeszteni a telkén, a földesúrnak „szabad akaratiában áll... az ilyen gazdától a nyilast elvenni, kézi munkáját megbecsültetve másnak adni, ötöt pedig letenni”.

A II. József-féle katonai térképen (1782–85) a Telek út (ma Mező Imre utca, ill. Kétkert köz) két oldalán már szőlőskertek szegélyezik, de a nevüket (Vénkert és Kiskert) a térképen még nem jelölik. A mai Csúcs és a Tuszkóskert egy része helyén akkortájt még összefüggő erdőszög állt. A Szentgyörgyi- és Monostori-erdő közé ékelődő Csúcs nevű szőlőskert az 1800-as évek elején alakult ki, miután a Jósza-részen az erdő utolsó fáit is kivágták. A Csúcs északkeleti határán nagy homokdomb áll, a Dinnyés-halom. A halomtól nyugatra széles völgyhajlat (hatalmas szélbarázda) húzódik, a Medvés-alj, attól nyugatra pedig a Dinnyés-halomnál valamivel alacsonyabb, lényegesen nagyobb kiterjedésű Szőlő-hegy emelkedik.

Hajdúböszörményi közgyűlési jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy az erdőt szőlőskertek létesítése céljából irtották ki. 1800-ban Vay Ádám és Irinyi Antalné tisztartója, Fülep Mihály azt jelentette, hogy az „Uraság és az Asszonyosság a Böszörményi határral szomszédosságban lévő Erdejeket szőlős kerteknek ki akarják osztani.”¹² A „Böszörményi határ” abban az időben valójában a böszörményi zálogban levő Szentgyörgyi-erdő déli határát jelentette. Ma ez a Hatház utca.

1801-ben már a szőlőskert „árka, kerítése okoz gondot” Németi Antal úrnak „Jósza Szent Györgyi birtokán, a mely szőlőskert most kezd épülni...” A szőlőskertek beállítása után gyors ütemben megindult az állandó településsé való szerveződés, amelynek csillogtatlan jele, hogy 1825-ben „A Jósza Kertben (ma Jósza-kert és Kiskert utca) lakó emberek a Szent Györgyi pusztán (ma Október 6. utca) temetőt csináltak”.

Egy negyedszázad lefordulása alatt — az örökösök kezén szétaprózódó Várdai birtok déli részén — csaknem egy tucat szőlőskert létesült: Alsó-Józsán a Vénkert, Kiskert, Tuszkóskert, Unokakert, Csúcs, Rózsás, Felső-Józsán pedig a Csillagos, Eördögárs, Elekrész és Rózsarész. E szőlőskertek életéről, a közösségi szerveződés bonyolult folyamatáról meg lehetőséget keveset tudunk, mert kevés a korabeli feljegyzés, a korhű dokumentum és a tárgyi emlékek. Éppen ezért igen értékes az az X. 11. 1. jelzetű szőlőskerti jegyzőkönyv, melyet a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őriznek: A Jósza Szentgyörgyi Vénkerti Kertés Jegyzőkönyve. Készült 1832-dik Esztendőben Februáriusnak 26. napján, Öreg-Kert Gazda Balogh István idejében.

A vénkerti jegyzőkönyv. A 191 oldalas (mai alakjában már hiányos és néhány helyen pontatlanul egybefűzött) jegyzőkönyvet 1832-től vezették az 1870-es évek elejéig, amikor

Jósza önálló településsé vált. Mivel a jegyzőkönyv — amely egyébként a kertgazdai intézmény jeles dokumentuma és kutatásának ritka forrása — csak Vénkert (azon belül is csak a Pazonyi Elek Lászlóné-féle gazdaság) hivatalos ügyeit, adásvételi szerződéseit stb. tartalmazza, joggal feltételezzük, hogy a többi gazdaságnak is volt hasonló jegyzőkönyve, ezek azonban az idők forgatagában, a harcok, háborúk viharaiiban valószínűleg megsemmisültek.

A jegyzőkönyv alcíme: *A Jósza Szentgyörgyi Vén Kertnek Protokoluma, a melyben meg találunk mind kisebb és nagyobb Történetét.* A sokat ígérő címtől eltérően „kiseb és nagyobb történeteket” — meglehetősen rendszertelen, hézagos és szűkszavú feljegyzésben — csak a gazdasági és néha a közigazgatási élet területeiről olvashatunk. Egyetlen sort sem találunk pl. a nem hivatalos, majd a hivatalos iskolai oktatás megkezdéséről (1850, ill. 1860), az egyházi életről, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc helyi „eseményeiről” stb. A feljegyzések zömét adásvételi szerződések, telekcserekről, végrendeletek alkotják pl. „Testamentomul hagyom az egész kertesét előt, én, Kun György és feleségem Nagy Erzsébet, hogy halálom után maradjon az három nyilas szőlőm az magam testvéreire és a feleségem testvéreire. Egyik testvér a földes uraságot fizesse ki ötven forintal, a másik a betűletes kertesét fizesse ki ötven forintal. A melyt is tiszta szívemből hagytam az betűletes kerteségnek és földes uraságnak. Mely Testamentom történt Varga György kertgazdaságába 1850dik esztendőben.” A dolgok időközben jobbra fordulhattak, mert a szöveget később így egészítették ki: „A Testálás meg semmisztődött, mivel eladtuk a Szőlőt.”

Gazdasági élet és közigazgatás. Gazdasági élet és közigazgatás. A Vénkertet — a többi kerteséhez hasonlóan — a kertgazda (1851–53 között kertbíró) és a tizedes irányította, a rendre az évenként megválasztott csőz vigyázott. A kertgazda hivatalos feladata az adásvételi és örökösödési szerződések megfogalmazása és megkötése, a jegyzőkönyv vezetése, a számadatgyűlés levezetése volt. A kerteség jövedelmeinek és kiadásainak kezelése, a tizedes váltás behajtása feltehetően a tizedes kötelessége volt, sajnos, ez utóbbi feladatról — jegyzőkönyvi adatok hiányában — semmi pontosat nem tudunk mondani. A csőzök munkájának felügyelete, a büntetések kiszabása valószínűleg kettejük dolga volt. Közösen (talán néhány kertes gazda társaságában) végezték a tavaszi gyepekürölést, a garádja évenkénti tisztítását, a kapuk, kisajtok (verecék) állapotának ellenőrzését, megjavíttatását, a kutas megújításának megővását.

Az alsójózsai Vénkerten 1832–63 között a következő személyek voltak kertgazdák (bírók): Balogh István (1832. március 14–1839. március 18.), Kovács János (1839), Balogh János, Varga Mihály, Szabó Sándor (1845–48), Molnár Mihály (1848), Varga György (1849–51), Szabó Sándor kertbíró, ill. kertgazda (1851–53), Boda János (1854–55), Antal János (1855–58), Mészáros Mihály (1858–59), Sánta Gábor (1859–60), Varga Bálint (1860), Kiss József (1863).

A jegyzőkönyvben néhány esetben a tisztségváltást és a közösségi pénzének átadását is megörökítették. „Az 1848-dik Esztendő Mártius 18-dik napján Én Molnár Mihály K. G. (kertgazda) átvettem mint kert gazda Szabó Sándor Uramtól a kerteség ládáját az tartozandó kász pénz, v. f. (váltóforint) 4 és 24 krajtárral. A melyet Elessmérek Molnár Mihály.” „Ezer 859-edik esztendőben elváltottam engem úgy mint Sánta Gábor uramat a betűletes kertesét kert gazdájárral átvettem miszáros mihálytól az az 40 krajtárral amelyet tud a betűletes kerteség. Azon ott létünkben Vég István büntetésfizést fizetett egy forintot, amelyet elősmerek.”

A tizedesek nevét a harmincas években és a negyvenes évek első felében jegyezték fel. 1832: Király András tizedes. 1834: tizedes Kerekes János. Az „1835dik Esztendő tizedes Kaszás Ferenc.” 1837–38: Balogh János tizedes. 1839: „Vétsei Mihály elvégezte a tizedességet.” 1840: „Bagdás István elvégezte a tizedességet betűlletel.” 1841: „Kaszás Ferentz elvégezte a tizedességet.” 1845: Tizedes Arany Sándor.

Hasonlóan keveset tudunk a csőzökről is. 1832. március 14-én „Szilágyi Mihályt is-

mét csősznek választják", a bére nyilasonként 14 krajcár. 1833-tól Vincze Mihály a csősz, a bérét két krajcárral emelik. 1834-ben újabb emelést kap. Az 1835. esztendőre Vintze Mihály megmaradt csősznek, a bére minden nyilastól 16 krajcár." „1838dik esztendőben Vintze Mihály a' bétületes kertség ismét elválasztotta Csősznek, bérét lejjebb szállítván, nyilassal nyilassal tizenkét azaz 12 krajcár lévén a bére." Nyilvánvalóan kevesebb a pénzt, ezért „Még ugyanazon év augusztusában a csősznek bérét meg jobbjította a bétületes kertség két krajcárral..." 1845-ben Molnár Mihály a csősz.

A számadó gyűlések egyik feladata a kertség(ek) pénzügyi helyzetének megvizsgálása volt: „A' folyó 1836' Esztendő Martius 19' Napján tartott Józsa Sz. Györgyi Vénkertben lévő öszve gyűlt B. Gazdaságok előtt Választott K. Gazda Balog István Oklme számadása elfogadtatott úgy, hogy a múlt Esztendőben bevét 34 váltóforint 54 krajcár, kiadatott PEDIG " Wfr. 50 Krz, mely kiadást kivéven a bevétből, lesz a summája 14 Wfr. 04 Krz, a keze alatt lévő B. Kertség Cassájába, melyet megismerünk. Kertes Gazdák úgy mint Pál-falvai István mk. (magánkezelés), Varga Pál, Borsi Imre."

Amint korábban már említettük, a jegyzőkönyvben elsősorban adásvételi szerződéseket olvashatunk. Ilyen szerződés az első bejegyzés is; 1832⁹⁸ Esztendőbe 11 Mártiusba Sánta János, felesége Szabó Sára, meg vette a Losonczy Józsefné egy nyilas Szőlőt 148 forintot az az Szász nyevnen nyotz Válo forintot a T. Pazonyi Elek Lászlóné Aszonsgalátúsán (birtokrészén, gazdaságában).¹¹³

Egy-egy gazda általában két nyilas szőlővel rendelkezett. Az egyik nyilason rendszerint pap (később lakóház) állt, ezt nevezték „pajtás résznek”. „Alább írt adom tudokra a kiknek illik, hogy én Nagy József az Ts Elek Lászlóné Aszonsgalátúsán, az úgy nevezett Jó'sa Szengyörgyi Vén kertben az Nagy György sógorom egyik Nyilas Szőlőjét az Pajtás Részét az Nagy János Édes Atyám felől való részét meg vettem 250 R forintokon."

Mit adtak el a szőlővel, mi jart vele? Igen gyakran eladták a borászathoz szükséges felszerelést is. 1832-ben pl. Hegedűs Ferenc és felesége, Szűcs Zsuzsánna megvette Hadházi Györgyné két nyilas szőlőjét 460 forintért. A szőlővel járt kilenc hordó, egy nyomókád, két puttong, egy sajto (prés), és egy pálinkafőző üst. Fügedi János nyolc hordóval és egy puttonggal adta el szőlőjét 1833-ban. A hordók száma tekintélyesnek látszik. Persze, más eszközökkel is találkozunk a szerződésekből: (1853) „az szőlővel pedig megven és tartozom adni én Gulyás György egy sajto, 5 hordót, két kádát, 1 Putont, 1 Rajtoját (létrát) 1 Megy Szedő székét (meggyeszedő székét), melyet is minden hiány nélkül tartozom annak idején ki Szolgáltatni." Pongor István szerződésében nyomószákról is olvashatunk: „... az Szőlővel pedig fog jónni 25 cseber alá való jó Hordók, 1 Puton, 1 Nyomó Z'sák."

Az egyeség megkötésekor rendszerint felpénzt (garanciát biztosító előleget, vinkulumot) adtak arra az esetre, ha netalán valamelyik szerződő fél időközben megmondolná magát, azaz „másolna", megmásítaná a szándékát. A felpénz egy harmada (néha a fele) a szerződéshez ragaszkodó félé, a „megálló" személyé, a másik harmada (ill. fele) a földesúré, a harmadik harmad pedig a „bétületes kertségé", néhány esetben a vármegyéé: „Egyeségünknek állandóságára vinkulumul tesszünk 100 Pengő for- kat, melyek egy harmad része legyen a T. F. (tekintetes földes-) Uraságé, 1 harmad része a kertségé legyen, 1 harmad része az egyeséget megálló félé legyen, amely summa pészst fel is vettünk július 14dik napján 1842-ben." 1849: „... vinkulumul tesszünk k. (kettő?) száz forintokat, hogy is amek fél másolna, ezen vinkulumnak legyen fele az megálló félé, Fele pedig a földes uraságé." 1849: „... vinkulumul tesszünk 100 azaz 100 váltó forintokat, melynek is harmad része az kertségé, harmad része az megálló félé, az harmad része az nemes vármegyéé..." 1852: „... felpénznek adtam 200 Bankó forintokat, hatszázat pedig Pünkösztör, 1 század pedig Szemihály (Szent Mihály) Vásárákor bétülettel le fogom fizetni." 1859: „Kötést tesszünk 40 azaz negyven Pengőt."

Az 50-es évek elején „divatba jött" a bankó cédulák használata: „... én Szabó Miklós megvettem az Daróczy János Uram 1 Nyilas Szőlőjét az Úgynevezett Szengyörgyi Jósa Vén

Kertben az Ts Elek Pál Ur Látusán Otszáz negyven azaz 540 Pengő Forintokon Bankó Czedulákban..." (1853).

Adásvételkor ki kellett fizetni a tizedesválságot is. Mennyi volt ez az összeg? 1833. május elsején pl. Szűcs Pál 5 forint tizedesválságot fizetett, ugyanennyit kellett fizetnie Zöld Mihálynak is.

Az új kertes gazdák (bérlok) írásban tettek fogadalmat a kertség törvényeinek tiszteltetben tartására. 1843: „En Varga György ezen bétületes kertségnek ki adott törvényeknek alá ajánlom magamat."

Olvashatunk a jegyzőkönyvben néhány végrendeletre hasonló szerződést is: „En Arany Pál 2 azaz két nyilas Szőlőmet által adtam fiannak, Pálnak örökösön Jussába, úgy és oly feltétel alatt, hogy ha az Isten tetszése szerént ügyetlenségre jutok is, ő engemet táplálni fog mint Attyát, általadtam neki mindent hozzá tartozóival. 1838dik esztendőben Mártius 25 dik napján."

Különleges esetnek számít a kertség támogatásának igénybe vétele az árvák érdekeinek védelmében: „Ezennel adom tudtúl az Betsl. Kertségnek és mindenkinek, akiket ez a Dolog illet, hogy én Kis János az testvér Bátyám, Kis István Halála után két Neveletlen fiát, u. m. Kis István és Kis Lajost felfogtam, ennek a két árvának van nálam négy száz azaz 400 Bankó forintok, melyet is azért iktatok a Bts. Kertség Könyvébe, hogy ha Halálom történe is, ezeknek az árváknak az Szőlőből ki kell telni a pénzeknek..." (1852)".

Hasonlóan szokatlan eset a pénz letétele helyezése a kertség pénztárában: „Mivel ez a száz forint és még az a három testvéreknél lévő száz-száz forint egy távol lévő, éli-vagy hal, testvérejké, ú. m. Varga Györgyöt illet, tehát hogy el ne vesszen ez a Pénz, azért marad a kertség ledéljában szekvesztromba, Melyről is adjuk Ezen kezünk alá írásával meg erősített levelünket."

A mai Vénkert (a Nagyszentgyörgy, Templom és Óiskola utcák) területén két gazdaság osztozkodott: az északkeleti részen (a Nagyszentgyörgy utcán és a Templom utca északkeleti felében) a Pazonyi Elek Lászlóné-féle, a délnyugati (a Templom utca délnyugati felén és a Óiskola utcán) a Németi András-féle látus (gazdaság). 1833. június 1-én gyűlésen mondták ki, hogy azt a pénzt, amelyet büntetésből szednek be, a két gazdaság hasznára fordítják.

A kertségnek nevével (a Vénkert kivételével) csak a század közepén találkozunk. Legkorábban (1844) a *Tuskóskert* nevet említik (a mai Monostereőd, Zsindely és Homokhát utca), ezt is helytelenül összevonva a Vénkert nevével: „En Jene Istvánné általadtam az *Vénuskóskert*-beli egy nyilas Szőlőmet Borusz Istvánné leányomnak 1844-dik Esztendőben október 3dikán."

Ezt az *Alsójósa* név követi 1853-ban: „... én Pongor István és Feleségem Borsi Mária meg vettük az Úgy nevezett *alsó Jó'sa* Szentgyörgyi Vén kertben az Ts. Elek Pál Ur Látusán az Kovács Mihály úram egy azaz 1 Nyilas Szőlőjét..."

Két évvel később már a *Kiskert* és az *Unokakert* neve is előfordul a jegyzőkönyvben. 1855: „... én Vig János, feleségem Harsányi Erzsébet El Tserlétük az úgynevezett *Kiskert*-beli egy nyilas szőlőmet meg egyező akarattal Káljai Mihály ő kigyelmével, mely ugyan az úgy nevezett Vénkertben eddig is egy tagban volt..." 1859: „*Kiskert*-beli 1 nyilas szőlő." 1855: „... én Kis János El tserléttem egy nyilas szőlő örökségemet a mely vagyon Elek Pál Ur látusán Tót Gábor, felesége ... Szussána ő kigyelmekkel, mely vagyon az Váji Dihene (Vay Dénes) úr látusán az úgy nevezett *Onoka* kerben lévő egy nyilas szőlőjökkel..."

Egy 1835-ben kelt szerződésből megtudjuk, hogy a legrégibb alsójószai szőlőskertek kik voltak a földesurai, helyi tisztviselői és a szerződés tanúi. Az Unokakert „Az Méltóságos Vai Dienes" földesúré, a Kiskert, Tekintetes Irényi András Földes uraság prédiума (?), a Vénkert fele-arányban „Tekintetes Pazonyi Elek Lászlóné Földes Aszonsgalátúsán és Tekintetes Németi András Földes Uraság prédiума." Az Unokakert és a Kiskert „fel Vigyázója" Borsi Imre, a Pazonyi Elek-féle gazdaság kertgazdája Balog István, de

jelen van tanúként Varga Pál kertes gazda is. „A T. Németi András földes uraság részén K. G. Nagy János, Méltóságos Vaji Dihehes úr részén Ker. G. Géder Mihály, Kopányi János, T. Németi András úr Prédiumán Lévo K. G. Arany Pál, a Ttes Német András Részén Lévo K. K. Gazda Szántai János M. K.”

A szerződésből nem derül ki, kik voltak a Tuskóskert és a Csúcs nevű szőlőskert tulajdonosai, mint ahogyan az sem világos, hogy a K. G. rövidítés mögött a *kertgazda* (bíró) vagy egyszerűen csak a *kertes gazda* (bérlo, kerttulajdonos) szó rejtezik-e. Volt-e különbség a gazdaság, prédiúm, látus és rész (földtulajdon, birtok) szavak között? Ezekre a kérdésekre nem kapunk egyértelmű magyarázatot a jegyzőkönyvből.

Hasonlóan talány, ki lehetett az a Pálfalvai István úr, akiről mindig nagy tisztelettel írnak és akit mindig *úr*nak titulálnak, bár a többi bérlohoz hasonlóan ő is fizet tízedesváltást: „1834-ik eszt. tízedes váltást fizetett Nagy István, 5 frt., Pálfalvai Úr 5 frt...” Több-ször ő írta be a jegyzőkönyvbe az új kertgazda megválasztásának körülményeit és az elszámolást. Igen szép kézirata volt, nem is felejtette el soha odakanyarítani a nevét a szöveg alá: „Feljegyezte Pálfalvai István magánkezűleg.”

A szerződéseket mindig pontos dátummal látták el, egy-két esetben megjelölték a helyet is: „Anno 1845-dik Esztendő (1) Május 18-dik Nap En előttem K. G. Szabó Sándor M. K.” „Költ Józsa Sz. Györgyön Július 7-én 1845.” „Debetzenben, September 29-én 1845.”

Igazságszolgáltatás. A szőlőskertek (gazdaságok) életében, az együttműködésben többször zavart okozott a szüretelés időpontjának önkényes meghatározása, ezért már 1835-ben szabályzatot fogadtak el a munka összehangolása érdekében: „Az 1835-dik esztendőben 5. Novem. Az Méltóságos Vaji Dienes és Tektintetes Irinyi András Földes Uraság prédiúmán és Tektintetes Pazonyi Elek Lászlóné Földes Asszonyság prédiúmán és Tektintetes Németi András Földes Uraság prédiúmán lévő Kertségek egy akarattal közönségesen azt állapították meg, hogy ennek utána mindég valamíg az kertek ekiszitálnak, soha egymás meg egyezése nélkül soha egy kertségnek sem lesz szabad az szüretet meghatározni, sőt szüretelni meg nem engedtetik, különben a mék kertség tsak a maga meg határozásából szürne, annak büntetése léssen 40 ezüst forint, melynek fele légyen az Földes Uraságé, fele pedig az meg álló feleké, melyet erőssen bizonyítunk a Nevünk alá való írásával.”

Ennek ellenére továbbra is akadtak szőlősgazdák, akik önkényesen kezdtek szüretelni. Ezeket pénzbírsággal sújtották. 1860-ban „a *nemes kertség* megbüntette azokat, akik a szüretelési rendén kívül kezdték el: Radits István 1 for., Nagy András 1 for., Gombos József 1 for.”

Dönteni kellett a büntetésből befolyt pénzüsszeg rendeltetését, további sorsát illetően is: „1833-dik Esztendőbe 1 Juniusba Gyűlést tartottunk. Meghatározta a Betsületes Kertség, hogy Ezzentul a mit a Csózháznál Büntetéssel keresnek, fele a Németi Lajos látussán lévő Gazdaság hasznára, fele pedig az Elek Lászlóné Asszonyság látussán lévő Gazdaság hasznára megyen.”

Büntetődó volt egyebek között a kertség védőárkainak és kerítésének az elhanyagolása: „Az 1838-dik esztendőben gyepűkerüléskor végezte az Betsületes Kertség, hogy ennek utána minden Betsületes Gazda meg ássa a maga gyepűjét Szent György napjára, különben aki el halasztja, minden ember meg büntetődik 1 forint és 30 krajtzárral, die 1838. 9. Juli.”

A büntetéssel kereshető pénz forrása sosem apadt el, hiszen mindig akadtak közömbös, hangy emberek, akiket a közösség határozata hidegen hagyott, akik felszólításra sem vettek részt a közös munkában, a közös döntésekben. 1844. május 29-én „az kik Gyepű kerülése az Gyűlésbe meg nem jelentek”, tartoznak: Somogyi Mihály 30 krajtzár, Oláh János 30 kr.” Varga István kertje végén, a fűlajon, az gyepű árok nem volt meg ássa és az Gyűlésben sem volt. „Egy váltó forint büntetést fizetett.”

A kertgazdák bírói szerepköre túlterjedt a gazdasági vonatkozású ítéleteken és büntetéseken. A kertség nevében köteleességük volt az emberek közötti szóváltásokban, viták-

ban, peres ügyekben is állást foglalni, dönteni: „1833-dik 18. Septemb. meg büntette a bet-sületes kertség Bentze Mihályt, hogy Varga Pált meg kisebbitte (becsmérelte, megalázza) és hogy a gyűlésre meg nem jelent. 6 váltó forintal.”

1859-ben Varga Mihályt büntették meg „1 forintal amért az gyűlésben nem volt.” Varga Mihály tartozásáról egy másik bejegyzés tanúskodik: „Egy pengő forint régi bön-tetés.” Ugyanabban az évben feljegyezték, hogy Arany Pál is tartozott „2 forintal, régi bön-tetés.” „Kegyes Mihály 10 garassal tartozik.”

Varga Mihály igencsak kötekedő természetű ember lehetett, szinte minden évben „megemlékeznek” róla. 1860-ban is megbüntette a kertség, mivel a „gyűlésben nem volt”, háromszori felszólításra „sem jött az gyűlésben.” Büntetése 3 pengő forint. A szavait sem igen válogatta meg, négy forintot kellett fizetnie, „amir Beretz Mihályt Meg Besteleni-tette (becstelennek mondtak).”

A szőlősgazdákat elég gyakran megbüntették egymás rágalmazásáért, gyalázásáért, ahogyan akkortájt mondták, „amiért megkisebbitették egymást.” „1836-dik Esztendőben Május 14-dik napján Balogh Jánost a Betsületes kertség meg büntette 3 az az három pengő forintal, hogy a kertséget meg kisebbitte. Ugyan akkor Bika Sándort meg büntette a Btsl Kertség 2 váltó forintal, hogy Szegedi Jánosénak a Napszámossát el hitta 's Munkát véle félbe hagyta. Ugyan akkor Szegedi Jánosénak meg büntette a Btsl kertség 5 Vlt forintal, hogy a felebb említett Bika Sándort nagyon megkisebbitte. Ugyan akkor Sánta Jánost meg büntette a Btsl Kertség hogy Varga Pált meg kisebbitte.” Büntetése 1 pengő forint volt.

Néhaalmazott büntetés is előfordult, ilyen volt pl. a már férfitvá cseperedett, de önálló keresetét még nem rendelkező Kerekes János esete: „1833-dik 18 Szeptember. Meg-büntette a bet-sületes Kertség Kerekes Jánost, hogy a dülőutat elszorította, más okért, hogy Géder Jánosénak megkisebbitte, hogy ajtót ki nem nyitotta, Harmatorz Hogy a nagy János leányát behitá a Palytájába és ajtót bezárta és a leányt ugyan tsak tsókolgatta, az Édes atyja fizetett 18 Váltó forintot.”

A dülőutakat mások is „elszorították”, így aztán ők sem kerültek el a megérdemelt büntetést. Somogyi István pl. megbüntették 1 forintira „az dülő elszorításáért hogy az galyat kirakta.”

Más kihágásokat sem hagytak büntetlenül. A nemes kertség megbüntette Nagy Andrást, mivel a fiát a csósz rajtakapta, amikor a dülőúton a szomszéd díját szedte. A már említett Varga Mihályt azért is megbüntették, „mert a tyúkja kint járt.” Büntetése 1 pengő forint volt. „1877-dik évbe mártius 23-ikán az Bencze István uram fíja az kaput (a Verécés kaput) nyitva hata, hibába monták neki hogy tegye be. Meg büntetett 40 krajtzárig.”

Büntetődó cselekedetnek számított a káromkodás és a pipázás is. 1832-ben „A Betsületes Kertség meg büntette Ivány Andrást a rút káromkodásáért 5 Váltó forintal. Ismét meg büntette hogy az Egész kertséget hazugságba hatta. 5 Váltó forintal.” Balogh Bálint „1 forintal tartozik káromkodásért.” „Nagy Józsi 4 forintal, amir József napkor káromkodott.” Pallai Sándor pipázott, 20 kr. Boruzs József pipázott, 20 kr. a büntetése.”

Ha a pereskedő felek egymás között meg tudtak egyezni, a pénzbüntetés el is maradhatott. „Az 1869-dik esztendő Szeptember 19-dikén meg egyeztek Kis János és Pálfalvai ifi-jasszony hogy az megyfa Az barázdában van, az alma fához Soha Kis János semmi jussát ne tartsa, az két szilvafa pedig kivágassék.”

A jegyzőkönyv végén több listát találunk a „tizedes váltással” tartozókról: az elmaradt összegről, majd a befizetésről. Ez utóbbit vagy a magyar „Megfizette” vagy a latin „Solvit” szóval jelölték. „Az 1848-dik Esztendőben büntetés alatt lévő K. Név szerent: Földi István 3 forint. Szólvit. Beretz Mihály 2 for 30 kr. Solvit 2 IV 30 X (= krajczár). Oláh János 30 kr. Solvit 30 X...”

A különféle szolgáltatásokért befolyt összegeket is nyilvántartották. 1860-ban „A kapu jövedelemből megadtak 4 forintot. Both Péter fizetett a szalmáért 1 forint bankót. Ke-

gyes Mihály megfizetett 17 pénzt. Berecz József megfizetett 5 forintot." Akinek nem volt elég pénze az adósság törlesztésére, le is dolgozhatta azt, azaz „megszolgáltatta”. Az 1846-dik Esztendőbe Tizedes Váltással ezek az Emberek tartoznak u. m. Szendrei István 6 fr, megfizette. Bikfalvi Mihály 5 fr. megfizette... Takáts Mihály 5 fr. Szolgáltatta.”

A bevételek jelentős részét a csőszberek kifizetésére, valamint a kertkapuk és a (mai alsóőrszai református templom helyén állt) csőszház rendben tartására fordították. A Verécs (Krajczáros) kaput pl. az 1849. évi augusztus eleji kozák portyázás után javították ki, s ehhez jókora összegre volt szükségük: „1849-dik Esztendőben az úgy nevezett Verécs közös kaput csináltattam Kert Gazda Varga György, amely is került közös mindnyájunknak: a kapu fél fa 20 forint, a (Debrecenből való) ki hozatala 5 f, a vas munka (sarokvasak, zár, szögek) reparatzió 5 f 32 kr, az munkásoknak borra attam 4 f 36 kr. Egy darab táma az ajtó mellé 15 kr. Az ács munka 40 forint. A vas munkát egy gyalog ember kihozta, 15 kr.”

„Az 1859-dik esztendőben én Sánta Gábor Ivány Isván kolégával egygyütt tsináltuk meg a csőszház tetejét. Amit a betsületes Kertség adakozott, mind egy utolsó krajtzárg ráköltöttük.”

Az emberi összetartás, a segíteni akarás szép példáját mutatja a következő bejegyzés: „1836-dik Esztendőben Június 1 Napján a Radits György pajtája (a mai Templom után Tóth Árpád háza helyén) meg égett Szerentsétlenségből a Szőlőhöz való edényeivel egygyütt, 's ezen kár meg vis' gálására gyűlés tartatott, de semmi bizonyos nem világosodott ki, 's a Btstl kertség azt határozta, hogy ki jó szívűségből ezen Szerentsétlennek kára kipótlására a mit elszánt, adakozzon. Melyet meg is tselekedtek ezek a betsületes Emberek: Borsi Imre, Nyíri Mihály, Balogh István, Szakál Péter, Molnár Bálint, Boda Jánosné, Nagy István, Ivány András, Vétsei Mihály és Burai Mihály.”

Az előbbi példák annak illusztrálására szolgáltak, hogy a 18. és a 19. században „a kertségek, mint testületek mily nagy mértékben törődtek a nem közvetlen termelés körébe tartozó körülményekkel is.”¹⁴ Különösen fontos előzmény volt ezt egy olyan településen, mint Józsa, mely a 19. század végén saját irányító testülettel rendelkező önálló községgé alakult.

JEGYZETEK

1. Csánki Dezso: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Bp., 1890. 508. 513.
2. Magyar történelmi fogalomtár II. (Szerk.: Bán Péter) Bp. 1989. 37–38.
3. Zoltai Lajos: Debrecen határáinak kialakulása és birtokainak megszerzése. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1917. 112–113. Vö.: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, különb. fasc. 224, 226, 244.
4. Vö.: 2. lábjegyzet, 183–184.
5. A Kisvárdai uradalomhoz tartozó Szentgyörgy pusztának mappája (Sárvári János), 1794. HBML.
6. H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény helyeinek adatai. Bp. 1959. 108.
7. Zichy okmánytár X. N. 85.
8. Uo. N. 166.
9. Uo. N. 220.
10. Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen, 1936. 124. Vö.: Mody György: Józsa község településtörténete 1872-ig. In: Józsa község 100 éve (Szerk.: Szűcs Ernő) Debrecen, 1972. 15.
11. A Józsa Szentgyörgyi Vén Kertnek Protokolluma, 1832. HBML X. 11. 1. 26–29.
12. Benesik János: A szőlőskertek építése Hajdúböszörményben. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Hajdúböszörmény, 1975. 230. lap. 82. sz. lábjegyzet.
13. Lévai Béla: Látus. In: Magyar Nyelv LXXXIV. évf. 2. sz. 1988. 215–216.
14. A helytörténeti levéltári források I. 1849-ig. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 3. (Szerk.: Komoróczy György), Debrecen, 1972. 381. — Vö.: Dankó Imre: Adalék a debreceni kertségek életéhez (A legelső debreceni kertségi szabályzat). A Déli Múzeum Évkönyve 1974. Debrecen, 1975. 371–386.

EGY RÉGI FARSANGI BÁL KARCAGON

(Megkészt bál tudósítás 1838-ból)

VARGA GÁBOR

A farsangi szórakozás igen régi hagyomány Európában és így hazánkban is. Farsang idején királyi udvartól a legkisebb faluig egyaránt vigadott gazdag és szegény. A tréfás mulatságokon, játékokon a résztvevők jelmezeket, álarcokat vettek fel. Kiváló néprajztudó, Dömötör Tekla szerint már az 1400-as évek közepétől nálunk is rendszeres ünnep volt. Mátyás királyunk felesége itáliai rokonaitól művészi álarcokat kapott. Leírások maradtak fenn II. Lajos udvari farsangjairól is.

A farsangi szokások legkedvesebbiek éppen a táncmulatság volt, mely jó alkalmat teremtett a párok egymásra találására.

A reformkori Karcagon ugyancsak népszerűek lehettek a farsangi táncok. Erről a pesti Honművész sárgult lapjain hitelt érdemlő tudósítást találtam. (Mivel a nevezett folyóirat ma már szinte hozzáférhetetlen, ismertetése talán érdeklődésre tarthat számot.)

1838. február 11-én már a második „táncvigalmat” tartották a vendégfogadó nagytérben, melyet ez alkalomra kifestettek, „csinosan díszítettek”. A tudósító a dícséret után tréfásan megjegyezte: kár, hogy a festéskor a falak „küllebb nem vitettek”. A zsúfoltság ugyanis minden képzeletet felülmúlt. Ráadásul a nem táncolók is akadályozták a mozgást:

„Hiába esengett az Kenderesről, Túrkevizből, Nádudvar, Püspökladány, Tur, Kistűszállás, Madaras a Törökszentmiklósról összevgyűlt, számos hölgykoszorú tánczosok után, részvétlen maradt (állott) az Férjrend — olvashatjuk.

Mindössze tíz-tizenkét férfiú vált ki közülük, akik „nem a legszabatosabb léptekkel jártak az keringőt és nyargalót”.

Azt is felrötták, hogy nemesebb táncokra, mint a korban divatos mazurkára vagy kotlilnra nem került sor. Leginkább fájdalmat mégis az okozott a hazafias érzésű tudósítónak, hogy „a nagy számú magyarság közül alig vált ki kettő, kik jól betanult magyar tánczal mulaták magukat”.

Őket viszont lelkesen tapssal ünnepeleék a „gyönyörűségért” a nézők. A korabeli tudósító büszkén állapította meg, hogy „Szépeink csinosan s izletesen valának öltözve.”

Elmarasztalták viszont a zenekart: „Strauss és Lannernek a barna képű hangszok által egészen más alakba öltöztetett keringőt fűlértő összehangzatlanágban” játszották „talpálá”.

Az írásból kiderült, hogy a felsorolt városokból érkezett közönség egy része megszállt a fogadóban, melyről ezt olvashatjuk: „Illendő volna a tisztaságra, a vendégszobák csinosítására is nagyobb figyelmet fordítani.”

Reméljük, az idej karcagi farsangi bálokon a mai fiatal emberek nem esnek a régiék hiába. A szebbik nem az idén még sebb lesz, mint hajdanán.

Csak azt nem remélhetjük, hogy Bartók és Kodály országában a régi parasztzene és a nemzeti táncunk újjáélednek. Sajnos, az elmúlt évekkeléle túlsgosan jól „sikerült”.

VÁZLAT A FÖLDESI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ

KARCS ZSIGMOND

A ma Hajdú-Bihar megyében lévő Földes az 1848–49. évi szabadságharcig kurialis nemes község, a reformációtól a türelmi rendeletig homogen református lakossággal. 1876-ig Szabolcs vármegye része, kivéve néhány évet, amit az abszolutizmus szülte Észak-Bihar vármegyébe volt kénytelen megélni. 1876–1949-ig pedig Hajdú megyéhez tartozott. II. József első magyarországi népszámlálása 2292 lakost talált, melynek 80%-a volt nemes. A községi közösségek a helyben lakó nemesek regáléjait árendába vette, amint egy 1693-as szerződésből látjuk, a kébbiekben pedig a nemes tanács és közösségek elhették e jogokkal, egy 1813-as esetről tudósító pasvill ezt a gyakorlatot tükrözi. A XVIII. századi bérlok között még nem találunk zsidókat, a szabolcsi összeírásokban az árendátorok között úgy tűnik Földesen elsősorban nemességet igazolt, vagy legalábbis azt megkísérelt személyek jöhettek számításba, akik közül többen letelepedve a nemesi összeírásokban is rendszeresen szerepeltek, mint Mata Demeter, vagy Mózes Kiss János, akinek a ragadványneve feltehetően a foglalkozásából adódott.

A földesi ortodox hitközség az 1800-as évek elején alakult. A község kocsmáját 1815-ben Berek Mózes bérlé, előzőleg azonban a Szentimrére került Mezei Ábrahám árendálta, ugyancsak ez évben a községi megszárszékét Dávid Samu veszi bérbe évi 20 forintért és természetbeni szolgáltatásokért. Már 1820-ban imaház és rituális fürdő van a községben, 1825-ben pedig már iskola is, melynek preceptorát Vidzsk Ábrahám szabómester panaszára megbünteti a nemes tanács. A földesi zsidóságnak (adatok híján úgy tűnik) nem alakult ki közigazgatási szervezete, a közeli Margitán 1846-ban pedig működött zsidó bíróság. 1835. július 12-én ifjú nemes Gáll György botrányt rendezett a zsidó templomban, kizavarta a híveket és elkergette a tanítót a gyerekekkel együtt, Weiberger József a földesi zsidók élén seregeltől meztelenül a nemes tanács színe elé. A nemesi íjűt mint zsidó eklézsiához tartozó meztelenül a nemes tanács elfogatta és vasra verette, a példa úgy tetszik elejét vette Földesen az antiszemitizmusnak, az együttélés további évtizedei ezt mutatják, a munka, a sport létrehozta baráti kapcsolatokat a második világháború kezdetén idősokszaki sem tudta megbontani.

Fényes Elek 1839-ben kiadott hatkötetes munkájában egy regisztrálja a község vallási megoszlását: 7 római, 10 g. kat., 3925 ref., 161 zsidó. Az első időkben sűrűn cserélődtek a családok, és a tizenkilencedik század közepére már egy részük állandó lakóhelyének tekintette a községet. Szabolcs vármegye 1846-os közmunka-összeírásában levő 20 fő közül csak négynek a neve szerepel először, míg a Rosenfeld és Farkas család gyermekei már 1816-ban Földesen születtek. Az 1848-ban elrendelt országos zsidóösszeírások Szabolcs vármegye hatóságai 38 családban 166 személyt találtak, ezek közül 95 született Földesen és 10 fő Nadudvaron, a környék legrégibben és legjobban benépesített településén. A többiek születési helye: Szabolcs vármegyéből az anyakönyvileg Földeshez csatolt Sáp 2, Tetén 1, míg a távolabbi Lök 3, Balkány és Dada 1-1. A szomszédos bihari B.-újfalva 4, Dececske 2, Pusztakovácsi 1, a távolabbi bihari falvak Sámson 3, Álmósd 2, Mihályfalva, Vértess, Bajom, M.-pályi, Várad, Selind, Érszemjén, Kávásd és Értarcsa 1-1 fővel. Néhány személyt képvisel Erdélyt, a Dunántúlt, a Felvidéket, az Alföldet és végül Galficia négy városát hetet, ötnök közülük letelepedési engedélyre sincs, mégis kettő már 25, egy pedig 22 éve lakott Földesen. Magaviseletükhöz a 166 személyből csak kettőhöz nem azt írták, hogy becsületes, az egyik gyanús hüsmérréssel foglalkozik, egy házaló pedig hitelesséssel többeget megcsalt. Foglalkozásuk szerint János Ferenc rabbi, Ebstein Mózes tanító, metsző kettő is van, Klein Dániel és Grünbaum Ferenc, míg legtöbb a házaló, 20 fő, boltos 6, kereskedő 1, kufár 1, húst és bort mérő 1, hüsmérő 1, mészáros 1, szabó 1, szabóinas 2, szustér 1, gyer-

tyamárto 1, cseléd 1, tanuló és gazdatiszt is 1-1, és végül két tehetetlen hetven éven felüli személy.

A Helytartó Tanács 1828-tól kötelezte az összes egyházakat az anyakönyveik másodpéldányának elkészítésére és a vármegyei levéltárban való leadására, a földesi Ortodox Izraelita Hitközség anyakönyveit csak 1863-tól ismerjük. A hívek szaporodása miatt még 1845-ben a kis imaház helyére új templomot építettek, amit azóta megnagyobbítottak, a hitközség minidáig kezdetben Telmud Tórást és jesivát alapított, amelyek azóta működnek. Valószínűleg kezdetül a zsinagóga telken volt a jesiva (hitközségi iskola), mely az 1857-es első teleknyv szerint 428. házszámot viselt mint „Földesi Izraeliták Sinagógája”. Az ősiség eltörölése és az 1849-i emancipáció után Földesen is lehetőségük nyílt házvetelre. A zsidók régebbi törvények által el voltak tiltva a nemesi jószágok bármiféle birtoklásától, ezt az 1844. évi törvény sem oldotta fel, mégis az 1846-os közmunka-összeírás már Salomon Lőrincet „nemesi vagyont bíró mint házaltan zsellér” címmel találja, aki mindezt 6 gyalog napszám közmunkával tartozik. Földesen pedig még 1970-ben, a szocializmus korában is nemestelekként szerepeltetett hivatalos kiadványaikban a belső ház helyeket, a teleknyvek alapján.

1857-ben hatan bírnak belső házastelket, úgymint: Robicsek Éliás 15., Swarz Izáák 193., Slezinger Lőrinc 219., Weinberger József örökösei 221., Weinberger Izrael 424. és Nyul Mózes 970. házszám alatt. Ugyanakkor a Sziget határterészen 750 0/1-öt területű a „Földesi Izraeliták temetője”. A földesi jesiva a népoktatási törvény nyomán 1876-ban eleme iskolává alakul, de mint zugiskola a tanfelügyelő 1883-ban bezáratta, hosszú huzavona után a megyei közigazgatási bizottság községi iskola felállítását rendelte el, mire 1896-ban a hitközség a törvény megállapította feltételeket teljesítette és 1898-tól már államsegélyt is élvezett. Ebből az időszakból 1876. Lévi Sámuel, 1883. Fischer (Földes) Ferenc, 1887. Goldstein József, 1888. Feldheim Móric tanítók neveit ismerjük.

Egy izgalmas közjáték, a tiszaeszlári várdó izgatja 1882-től a kedélyeket, Földesen nem okozhatott különösebb rimbólást, erre utaló adatunk nincs, sőt a nagy per földesi epizód szereplője, Kossuth barátjának, Balásházy Jánosnak az unokája ekkor balmaizvárosi csendbízott Farkas Albert, egyedül a hatalmat képviselők közül Eötvös Károly elismerését is kivívta: „A csendbízottól olyan értesítést nyertem, hogy állásához méltó s emberséges érzületű férfiú volt. Se a vádlottak, se a tujások nem panaszkodtak rá.” A csendbízott bogdányi Farkas Albert, nem rokona a szintén Földesen élő zsidó Farkas családnak.

1863-ban (valószínű már előbb is) Csillag Mihály a rabbi, fiatal korában lőkeu volt, a Nagykálliban született fiatalember szívós kitartással tanult, csodarabbiként hamarosan a zsidó vallás ügyében illetékes országos hármashatóság tagja lett Löw Immanuel szegedi és Frankl Adolf budapesti főrabbi mellett. Halála előtt egy évvel 1890-ben fia, Csillag (Stern) Emmánuel váltotta fel, aki szintén híres tanmúdos volt.

A későbbi debreceni egyetem első rektora, az Országos Református Szeretet Szövetség atyja, lelkesítő Földesen töltött évtized után, az új helyen Püspökudványban így közölte: „... a lelkipásztor ... lelke előtt mindenki egyforma s szívűhez mindenki közel van, neki mind testvére ... Nincsen sem szolgá, sem szabados, sem zsidó, sem görög, ... Azért ne essék nehezen senkinek, ha működésében soha személyt nem nézek, de nézem mindenkor az ügyet, a dolog érdemét, az igazságot.” Ezt a szellemet vitte magával Földesről. Az egyik fia később szintén Földesen lett lelkes, sajnos más szellemmel.

A világháború előtti évben új iskolaépületet emelnek kétszobás tanítói lakással, eddig a korig további öt tanítóról tudunk, és pedig Friedmann Náthán, Róth Mór, Róna ?, Róth Cecília helyettes és Klein Emilről. Az 1895-ben megnyitott községi óvoda felügyelő bizottságában Kiss Ferenc református lelkész elnökletével a tíz tag között ott van Berger Dávid és Róth Jakab.

Az első világháborúban a földesi zsidóság ötven tagja teljesített frontszolgálatot, közülük hatan estek el: Berkovics József, Epstein Salamon, Nyul József, Reichmann Gyula és

Róth Andor. A Tanácsköztársaság idején Nyul (Nádass) Lajos mint a KMP tagja a Gyógyszertári Munkások Szakszervezete direktóriumának vezetője, Weisz Jenő állatorvos pedig a szentesi direktóriumban játszott szerepet, míg Nádass a Szovjetunióba emigrált, Vámos a két háború közt is Földesen állatorvos. A munkásmozgalomba bekapcsolódott Mander Sándor Bécs és Budapest között sokszor teljesített futárszolgálatot, a chilei Allendének lett később a sajátítókára. Grünfeld (Gábor) Ernő pedig Schönherz Zoltán közeli munkatársaként dolgozott. Dr. Gärtner István Hajdú vármegye főorvosa lett. A földesi sportmozgalomban is részt vett, különösen a birkózásban és a labdarúgásban játszókat vezető szerepet, három Nyul fiú került az MTK-ba és jutott el a válogatottságig. Itt emlitem meg az anyja révén földesi és keresztény (magyarádi Boross) Delnoki Istvánt, aki már a felszabadulás után nyert kardvívásban olimpiai bajnokságot.

A Horthy-korszakban a földesi hitközség lélekszáma a néhány ide tartozó tetétlen és sápi családdal együtt 253, 60 család, köztük 34 kereskedő, 15 iparos, 1 vállalkozó, a rabbi Löwinger Jakab, tanító Kohen (Kuti) József, a hitközség elnöke Grósz Sámuel. Az iskola évente gyermek színelőadásokat is rendezett, a községben egyébként élni műkedvelő színházi mozgalom hatására. Az 1925-ben szervezett községi iparos tanonc iskolának felügyelőbizottsági tagja és egyben tanítója volt Klein Emil. A zsidótörvények bevezetésével a reformátusok és a zsidók között semmi nem változott, talán csak a hangulat lett feszültebb, még a szociálpárti propagandának bedőlt és a nyilaspártba lépett földesiek közül is csak két szusztes, Gonda Ferenc (volt tizenkilences vöröskatonája) és Molnár Márton szajkásodott. Viszont a református lelkész kikötött, ha zsidóval találkozott.

A háború kitörése után eddigi tudomásom szerint 65 férfit hívtak be Földesről munkaszolgálatra és harminchárman éltek túl, sajnos sok már a nyilas hatalomátvételt utáni vérengzéseknek és a koncentrációs táboroknak lett áldozata. Az otthon maradtokat a deportálás előtt 1944. április 12-én írták össze. 214 személy került a „Földes községben lakó zsidó személyek névjegyzékébe”. Összesen 92-en éltek túl a borzalmakat. Először a püspökládányi gettóba, majd a debreceni téglagyárba vitték őket, s onnan szállították mint a barmokat Auschwitzba, egyes csoportokat ott elosztva tovább más koncentrációs táborokba, míg a szerencsésebbek családjaikkal együtt a Bécs melletti Straszhofba kerültek, ahol a többség megélte a felszabadulást. Néhány családot nem írtak be az összeírásba, így Vámos Jenő állatorvost, akinek Pesten lakó lánya azonban nem kerülhetett el a begetőztetés, itthon maradt Weber Gyula orvos, szintűgy Bendász Gyuláné a fiával, ez utóbbiakat Tyukodi földesi nyilasvezető bűjtatta. A földesi nyilasok mikor gyűlést tartottak, Samu bácsi kocsmájából kérték kölcsön a székeket.

A munkaszolgálatot teljesítők közül, úgy tűnik, Berger (Bálint) Andornak volt a legnagyobb mozgási szabadsága. Debrecenben szolgált, amikor a kigyulladt széna miatt elvitték őket Berettyóújfaluba és jól megverték őket, az esetet Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes testvére mint országos munkaszolgálatos parancsnok vizsgálta ki, a verekedőket szigorúan felelősségre vonta, őket pedig mint nevelhetetleneket kivitték a frontra, azzal, hogy ne jöjjenek vissza. Nagyon rendes keretet kaptak, de azok az általuk leváltott munkaszolgálatosokkal visszatértek. Kint Fábry hadnagy, egy végtelen rendes ember lett a századparancsnok, a hadtestnél pedig Király Béla százados volt a munkaszolgálatos felügyelő, neki köszönhető, hogy a század teljes létszámban hazajött Sztanislauból Körösmezőre. A fronton megbízott két embert, hogy a zlotyban kiadott zsoldot két hétig szedjék össze, lovakat és szekereket vettek rajta, azon vitték a felszerelésüket, így jöttek haza is. Körösmezőről hárman menetlevéllel egy szakaszvezető kíséretében Pestre utaztak, visszafelé 1944. április 20–30. körül Földesre is bementek, a szülei akkor csomagoltak és másnap vitték őket a püspökládányi gettóba. Egy náluk levő rokonlány ügyében egyedül elment Csornára, majd a ládányi gettóban meglátogatta a szüleit. Egy másik úton Pesten a pályaudvaron találkoztak Király századossal, aki kikérdezésük után még két héttel hosszabbította meg a menetlevelüket. Szeptemberben ismét három-négy napig volt otthon, a házukban német

parancsnokság székelt, a bűtoruk egy helyiségbe volt összehordva. A faluban ekkor is sokan látták, Molnár Marci nyilas suszterrel is találkozott (aki néhány deci pálinkáért bármelyik pártba belépett). Nem jelentette fel senki, Kiss Lászlónál vacsoráztak, ott volt a földesi csendőrpáncsnok is, az sem szólt semmit. Kivőner első napjaiban Kovács szakaszvezető kíséretében ismét Földesen tartózkodott, Kiss Lászlótól, Domokos Lajos futuravezetőtől pénzt kapott. Amikor már egy év múlva 1945 szeptemberében hazajött, Budaházy Mihály jól összeszidta amiért nem kereste meg, hogy elbűjtassa. Földesről Pestre mentek, ahol nyilas terror elől a Rózsák terén levő iskola pincéjébe bújtak, majd egy vasutas segített nekik kijutni, végül Sátoraljaújhelyen találták meg a századukat. Innen már a németek vitték őket Kassára, Pozsonyra, onnan pedig különböző koncentrációs táborokba, a századból tudta szerint ott maradtak életben. Mauthausenben földesiekkel is találkozott, többek között Róth Zsigmonddal, aki ma Amerikában él. Bálint Andor lánya Svájcban könyvtáros, ahol a theresienstadti koncentrációs tábor odakerült irataiban több földesi nevet megtalálta. 1947-ig Földesen élt, ott Kiss Sándor volt református lelkész tett rá rossz benyomást, túl alázatos volt.

A felszabadulás után, a földesi zsidó Robicsek Gyula lett a községi rendőrkapitány. A megyei hatóságok 30 családban állapították meg a Földesről internálódók számát, de Robicsek kiállt a földesiekről, hiába rendelte el többször is az internálást Kárpáti László, ki később Rajk László helyettese lett. Földesről egyedülálló esetként a megyében, senkit nem internáltak. Sőt a Pesten internált Kiss Sándort felesége könyörgése után, mentesítette az internálástól. A földesiek később is ragaszkodtak Robicsekhez, amikor a községből el akarták vinni, az akkor képviselő Jámbor István ezer aláírással ment Rajk Lászlóhoz, hogy maradhasson.

A túlélt földesi zsidók nagyobb része a felszabadulás után hazaindult Földesre, de még most is történetek katasztrófák. Löwinger Jakab rabbi családjával hazafelé utazott, mikor a vonatot légítámadás érte, 6 ottmaradt, a felesége két gyermekével pedig megfordult és meg sem állt Amerikáig. A megmaradtak kétharmada, 60–65 személy hazajött Földesre, mindjárt megindították a rendszeres istentiszteleteket, működtek a rituális fürdők, felújították a temető kerítését, vendégszobát tartottak fenn az átutazó szegények számára. Úgy látszott, az élet a nagy veszteség után normális kerékvágásba került. Az éleledő osztályharc az osztályidegenséggel fenyegetett földesi zsidókat távozásra készítette, az első lépés általában Debrecen, majd Budapest, végül Izrael, Amerika, Kanada. A Földesen maradtak még 1950 decemberében is küzdenek az egyházköziséget 1948-ban megszüntetett nyilvánító kultuszminisztériumi határozat ellen. 1949-ben 50-en élnek Földesen. 1952-ben 23-an laknak a községben, 1956 márciusában még mindig 21-en élnek ott, de 1957 februárjában már csak 10-en maradtak. Földes békés, nyugodt község volt, kisebb atrocitás mégis előfordult, Bíró Albert ha berúgott, törte a kerítéseket, mindenkiét, nemcsak a zsidókat, beverte a templom és Goldbergerék ablakait, a földesiek ennek ellenére jó viszonyban éltek a zsidókkal. A kapcsolatot a kivándorlás után is tartották és tartják, többek között Virágh Lászlóék ma is rendszeresen leveleznek az Izraelbe költözött Schwarzcék-lal. Szóts Andráseket pedig sok kíváncsiorral tartják a kapcsolatot. Többen hazalátogattak Amerikából is. Míg a Magyarországon élőkkel gyakran találkozhattunk Földesen.

FORRÁSOK DEBRECEN NÉPRAJZÁHOZ II.

A TEMETŐK RENDEZÉSÉRŐL, 1865

DANKÓ IMRE

Néprajztudományunk mindig, de különösen az utóbbi időben különös érdeklődéssel fordult a temetés és szokásai, a temetők rendje, a sírjelek oly messzire mutató kérdései felé. A haláleset, a temetés és a temetkezés szokásvilága nemcsak a falvakban gazdag és változatos, hanem a városokban is. Sőt a városi temetkezéssel, temetőkkel kapcsolatosan sokkal több szemponttal, rendszárályal, gazdasági, társadalmi és kulturális kötődéssel, összefüggéssel kell számolnunk, mint a falvak esetében. Arra, hogy egy nagyvárosban, mint amilyen Debrecen is volt mintegy évszázaddal ezelőtt, milyen kérdések merültek fel a temetéssel, a temetőkkel kapcsolatosan, nagyon jó forrásnak tarthatjuk a (debreceni) Hortobágy című 1865-ben közölt cikkét a debreceni temetők rendezéséről (IV. évf. 16. szám, április 16.). A cikket Debrecen korabeli kultúréletének jeles alakja, *Oláh Károly* (itt mint „egyházi tanácsos”, azaz presbiter) írta.

A temetők rendezéséről

A debreczeni ref. egyháztanácsban a temetők rendezéséről huzamosabb idő óta foly a tanácskozás. Alkalmat adott erre a Debreceni gőzmalomtársulatnak az 1863-dik őszi évben tett azon ajánlata, miszerint a temetők rendezése körüli földmunkálathoz 3000 arfot adományozott. A Tárgyban az egyház és a városi előjáróság részéről kinevezett vegyes küldöttség működött, mely által a rendezésre nézve bizonyos szabályok alapítottak meg, melyek azonban a debreczeni ref. egyháztanács részéről el nem fogadhatóknak, nevezett egyháztanács, miután határozatában lefektette a rendezés szükségességét, a maga kebeléből küldöttséget nevezett kötelessége téve, hogy oly javaslatot terjesszen elő, mely a debreczeni ref. hívek fogalmával és a holtak iránti kegyelettel megegyeztetett legyen.

Ezen küldöttség, szótöbbséggel elfogadott oly javaslatot terjesztett elő, miszerint a rendezés először a cseleglédutcai sírkertben kezdődjen, ott az egyénenkénti sorban temetkezés és a turnus, forgási rendszer behozatala mellett, jövőre nézve azok, kiknek a mostani temetkezési helyeken halottaik vannak, csak úgy temetkezhetnek meg a halottaikhoz, ha a sírhelyet, négyezögölenként 5 frjtával megváltják s ezután családi sírok csak is pénzért megvásárolandó helyen lehetnének s így a sírok közönséges díj nélküli és pénzért megvásárlandó családi sírok nevezetes felügyelői alkalmatának, ki a sorban temetkezésre, rendre és a sírok fenntartására ügyelettel lenne.

A bizottmány ezen javaslata ellenében, alólfrott, mint a bizottmány egyik tagja, ki a többséggel, elvi tekintetből egyet nem érthetett abba, hogy közönséges és családi, vagy úri sírok osztályozata állapítását meg s hogy a sírhelyek, még azok is, ahol most valakinek már régebben eltemetett halott van, pénzért vásároltassanak meg, külön véleményét kifejtette a következőkben:

Előlegesen megjegyzem, hogy a temetők belrendezését, csinostását, díszítését én is csak oajtom, hanem elutasíthatatlan kötelességnek tartom; de ezt, a közgyűlési határozat érdekében, olyképen kívánom keresztülvitni, hogy azáltal az élőknek, családai, szeretkeik körében eltemetettésként iránt aggodalmuk ne legyen és a már eltemetettek iránti kegyelet legkevésbé se sérüljön meg.

Ezen kettős célt pedig a küldöttségi javaslat által egyáltalában nem vélem elérhetőnek, különösen azért

1. Mert a közönséges sírokba egyénenkénti sorban temetkezés rendszárályosan behozata-

la által ki lenne mondva, hogy a házastárs házastársától, az apa és anyja gyermekeitől, testvér testvértől a temetőben elkülönítve, szétszórva fogja végalmát pihenni s hacsak oly anyagi helyzetnek nem örövend, hogy családi sírhelyet vehessen pénzért, nem engedtetik meg neki azon jótévő reménység élvezete sem, hogy azokkal, kikkel az élet örömeit és küzdelmeit együtt lelte, poraiban egyesülhessen, együtt pihenhessen. Ezen, az embert természeti ösztönéből kifolyó társaságossági és szívokonsági érzelmeinek fogva, életében elkedvetlenítő, erőszakosnak mondható rendszárály-visszahatással lenne a családi élet és az erkölcsiség érdekében is; mivel az ember, ha látja, mikép még a halál után a temetőben is üldözi az erőszak és a rendszárályosság czíme alatt életbeléptetett kegyetlenség, a családi kötelék iránt közönyössé és az erkölcsiség kíváncsalma iránt érdekeltelessé lesz, úgyhogy az így nemzedékről-nemzedékre elharapódzó részvétlenség által épen ellenkező czél érhető el, mint ami a temető-rendezés által czéloztatik; vagy is a lényeg feláldoztatának a formának.

De van ezen rendszárálynak a szegénysorsúakra nézve behozatni szándékolat sorban temetkezésnek, egy másik kellemetlen oldala is, ahol az leginkább sérthető. Tudniillik az, hogy a gyűlöletes osztály, rangkülönbség, különösen pedig a vagyon- és pénzuralom — mely az életben is folyvást sérti az embert mint embert — még a halálban is üldöző oly rémhatalommal kiáltatik ki, miszerint jogosítva volna az ember embertársát egymástól a sírban is megkülönböztetni s azon elismert igazságot, hogy a halálban minden ember egyenlő, megsemmisíteni, az osztálykülönbséget a koporsóban is fentartani. Mely visszás elv, ha erőszakkal vitetik keresztül, az élőkben keserű érzelmeit egyebet nem köthet és a polgári társaság viszonyaiban romboló hatást gyakorol az egyenlőség ésszerűen értelmezett jogai rovására. Mert a gazdagnak megengedtetnek — azért, mivel pénze van — kedvesei körében aludhatni végalmát, a szegényeknek pedig, mivel szegény — bár annak épen oly kedvesek az övéi, vagy tán kedvesebbek, mivel vagyon- és pénzérdek nem, hanem csak a tiszta szeretet kell, hogy kösse egymáshoz őket — azon kebellázító aggodalom közt kell keresztültelgetni árva életét, hogy még porai sem egyesülhessenek övéi poraival!

2. Mert a küldöttség javaslata azon pontja, miszerint a temetőnek azon része, melyben eddig temetkezés történt, elhagyatik ugyan, azoknak azonban, kik ott lévő halottaik sírjait, a hozzáadható területtel, családi sírhelyekül megveszik, az oda temetkezés továbbra is megengedtetik, épen a főnebb elsorolt érdekekkel van ellentétben, mivel azoknak, kik ott családi sírhelyet nem vásárolhatnak, most már ott lévő halottaikhoz sem lévő szabad temetkezéskül, ezáltal ismét vagyon és pénzbirtok szerinti osztályozás alá vétetnek a halottak. De még ezáltal nem hogy a közgyűlési határozatban kimondott kegyelet a halottak iránt megóvatnák s ápolatnák, sőt az ellenkező éretik el, mivel azok halottaiknak sírjai, kik ott, hol halottaik pihennek családi sírhelyet nem vásárolhatnak a bizottmányi véleményben behozatni szándékolt 30 éves forgási rendszer szerint, új temetkezési térül fogatván fel, azon eset adná elő magát, hogy azoknak, kik családi sírhelyet nem vehetnek, sírjaik bármily érdemesek legyenek családaira nézve, fen nem tarthatóknak, azért mivelők, vagy hozzátartozóik szegények valának, míg a vagyonosok sírjai, a forgási rendszer rombolásától is mentek maradnának. Itt tehát újolag az osztály- s vagyonérdek lép előtérbe. Sőt ezen szabály behozatala által még az is bekövetkezik, amint előre látható, hogy a mostani temetkezési helyen fenálló sírboltok és emlékek közül azok, melyeknek helyei meg nem örökítenek, a forgási rendszer, turnus kedvéért, megsemmisülnek, vagy megsemmisíttetnek; holott visszaható erőt még az országos, törvénynek sem lehet tulajdonítani és kitagadhatja, hogy azok, kiknek sírjai most családi sírhelyekül megváltatnak, nem temetkeztek annak idejében több joggal sírjaikba, mint azok, kiknek sírjai most a megvásárolás által meg nem mentethetnek a megsemmisítéstől.

En tehát, pártolom ugyan a temető belrendezését, csinostását, de csak úgy, ha az erőszakos rendszárályok behozatala nélkül s oly módon eshetik meg, hogy a halottak iránti kegyelet megóvatik, mint a közgyűlési határozatban kimondatik.

Helyeslem a javaslat azon részét, miszerint a temető, utcákra és szakaszokra felosztás, amennyire a fenálló sírok megsértése nélkül ezt végrehajthatná; helyeslem, hogy felügyelő alkalmasságok, aki kijelölje mindazoknak, kik a temetőben levő halottjaik mellé akarnak temetkezni, azon tért, ahol és ameddig választhatnak sírhelyet úgy, hogy a közellevő sírok azzal meg ne sértsenek, mindazoknak, kik új temetkezési helyet kívánnak, a terv szerint kijelölendő helyet a temetkező családja terjedelmére tekintettel s a körülményekkel megegyezően felfogandó területtel és utcák és szakaszok rendje, szerint kimutassa; pártolom, hogy ezen felügyelő mindazon munkálatot és kötelességet teljesítse melyek a javaslatban kiszabva vannak, de csak oly módon, hogy a sorban temetkezés ne úgy alkalmasságok, mikép a család tagja — az úgynevezett közönséges sírokba — egyenkinti sírokban, ahol idő szerint következnek egymástól elkülönítve kényszerítsenek, temetkezni hanem úgy, hogy a sorban temetkezés csak akép értesse, hogy mivel a régi, mind az újabb temetkezési helyeken, amennyire a fenlevő sírok területei engedik, kiki családja s övéi számára, mint eddig, választhasson sírhelyet ott, ahol volt már családjának sírja, amennyire az ott levő tér engedik, ha pedig ott már nincs tér, a terv szerint következő helyen választhasson magának s ha kell hozzátartozóinak is területet a kijelölendő utcák és szakaszok határai közt és következő sor szerint.

Ez természetesen, a forgási rendszerrel (turnus) meg nem férhet. De, szerintem a *forgási rendszer behozatalára nálunk még nincs is semmi szükség*; mert városunkat Pest, Bécs, Páris stb. nagy városokkal, ahol kevés a föld, összehasonlítani e tekintetben nem lehet; még mi legalább nem félhetünk attól, hogy temetőhelyben megszoruljunk; mivel terjedelmes belső-legelőnkből még mindig van a városhoz oly közel eső tér, ahol temetőt lehetnek felfogni s temetőink egy nagy része most is üres és elég sírt befogadhat. De meg ha a közös javadalmak felosztása bekövetkeznék, az illetők, kik annak élén állának, mint más helyen, nálunk is gondoskodnának temetőpótlékul kihagyandó földről.

Hátra van még, hogy azon alapról szóljak, miből a rendezés kezdeti s a felügyelet fenttarthatik.

Azt hiszem, hogy a rendezést az István gőzmalom társulat által ajánlott summával azonnal meg lehet indítani, továbbá a felügyelet fentartatnék úgy, hogy a felügyelő húzza a temetőcsész által most élvezett lakást és egyéb javadalmakat, a ns. város részéről nyerendő bizonyos javítással; továbbá, kimondandó lenne, hogy sem a régi sem az új sírhelyért senki sem tartozik fizetni; az új temetkezések mindegyik eseténél fizetnének egyformán 20 kr. a felügyelőnek, önként értetve, hogy azok, kik ennek teljesítésére is képtelenek e teherből is fölmentetnének, két presbyter által kiadandó bizonyíték alapján.

Azt hiszem, hogy a felügyelő, kinek lakhelye, szénakaszálattási joga lenne, az így nyerendő 20 krajczárból becsületesen megélhet, hozzá tudva, hogy a rendezés behozatala után a sírásók, faültetések és különfelügyeleti díjak — melyek a javaslat szerint lennének alkalmazandók — tekintélyes összeget fognak tenni, úgyhogy a felügyelő állás kapós lenne.

Az én indítványom szerint tehát: az egyenkinti sorban temetkezés, úgy a temetkezési forgási rendszer (turnus), mint ezúttal még szükségletlennek, elvetendő, továbbá sírhelyeket nem kell pénzen megvásárolni s így a szegény és gazdag sírok közti gyűlöletes különbség elejtetve, e tekintetben a sírban egyenlőség elve továbbra is fentartandó s a rendezés a főbbiek szellemében, a bizottmányi véleményben foglalt azon javaslatokkal együtt — amelyek elviteket ezzel megegyeztetetők, hajtandó végre, úgyhogy az emberi jogokon és a halottak iránti kegyeleten sérelem és erőszak ne ejtessék.

Ezen külön kiadvány, a bizottmányi javaslattal együtt az egyháztanácsban már huzamosabb ideig tárgyalatott, de véghatározat maig sem hozott.

A főbbi javaslattól eltérő külön indítványból kitetszik, mily alaptalan a „Politikai Újdonságok” című hetilap folyó évi 14-dik számában e tárgyról érkező debreczeni levelező azon állítása: mikép ahelyett, hogy az illetőket szép módjával a győző okokkal felvilá-

gosítottuk volna, a *nemfizetés palástja alatt téveszmékre vezetvén*, az aristokratiai elveknek keresztelt javaslat eldobására tüeltük. — Levelező, ha a maga véleményét szereti, tisztelni tartoznék a mások véleményét is, és mint egyházitanács-tag eszélyességétől megvárható volna, hogy ne hirdeté nyilvánosan azt, mintha az egyház kebelében még téveszmék is terjesztetnének. A főbbi külön indítvány, elvi tekintetekből sem egyezik a bizottmányi javaslattal s mint ily külön indítvány, mely ugyan levelezőnek, kedves én-jé szempontjából nincs ínyére, de igen sokak véleményével találkozik, legalább nem érdemi meg, hogy gynyósítsassék.

Némely emberek tornyot építeni, az ingyenisoklázatast behozni, temetőt rendezni és mindent akarnak *egyszerre*, pedig egyike sincs elég pénzünk, sőt a régi egyházi tartozások hátrányában a napi kiadások is alig fedezhetők.

És ily szorult időkből, nem tanácsos-e ama minden áron újítási forradalomnak gátat vetni s megbízóinkat a további terheltektől *ez idő szerint* megóvni?!

Oláh Károly
mint egyházi tanácsos

Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 4089.66-19-2
Készült Debrecenben, az 1991. évben
Felelős vezető: Szabó Viktor vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

56. szám

VI. kötet, 6. szám

1988. november

P. SZALAY EMŐKE: Különleges debreceni díszedények	3—7
DANKÓ IMRE: Holló Lászlóról szóló kiadványok az Alföldi Nyomdában .	7—11
GAZDA LÁSZLÓ: Múzeum a város szélén (Néhány gondolat Holló László utóéletéről)	11—12
LÉVAI BÉLA: A kertgazdai intézmény (Az alsó-józsi szőlőskertek a 19. szá- zad első felében)	12—20
VARGA GÁBOR: Egy régi farsangi bál Karcagon (Megkésett béli tudósítás 1838-ból)	21
KARANCS ZSIGMOND: Vázlat a földesi zsidók történetéhez	22—25
DANKÓ IMRE: Források Debrecen néprajzához II. — A temetők rendezésé- ről, 1865	26—29